

Liberec, listopad 2018
Recenzované periodikum
Vydává Technická univerzita v Liberci,
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec
Tiskárna PROFITISK GROUP s.r.o.
Vychází 2 × ročně v tištěné verzi,
v elektronické podobě dostupné na adrese
<http://fontesnissae.cz>
Schváleno rektoriem Technické univerzity v Liberci
dne 7. 12. 2018, čj. RE 60/18
Číslo publikace: 55-060-18
Náklad 500 ks
Evidenční číslo periodického tisku MK ČR E 21215
ISSN 1213-5097
Fontes Nissae | Prameny Nisy XIX, 2018, č. 1 vznikly
v rámci výzkumného cíle Podpora recenzovaného
periodika Fontes Nissae financovaného z institucionální
podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční
rozvoj (DKRVO).
Periodikum vychází s podporou Libereckého kraje,
za příspěví Katedry historie Fakulty přírodovědně-
humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci,
Krajské vědecké knihovny v Liberci, Městského muzea
v Železném Brodě, Národního památkového ústavu,
územního odborného pracoviště v Liberci, Oblastní
galerie Liberec, Severočeského muzea v Liberci a Státního
oblastního archivu v Litoměřicích, pobočky SOKA
Jablonec nad Nisou a SOKA Liberec.
19. ročník periodika Fontes Nissae | Prameny Nisy je
realizován s podporou Nadace Český literární fond.

Redakční rada

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (vedoucí redakční rady),
PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (odpovědný redaktor),
Mgr. Ivo Habán, Ph.D. (výkonná redakce),
Mgr. Jana Kurešová (výkonná redakce)
Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc., Mgr. Petra Hejralová,
Mgr. Jana Pažoutová, Mgr. Jan Kašpar, Václav Kříček,
Mgr. Jiří Křížek, Prof. PhDr. Robert Kvaček,
CSc., PhDr. Miloslava Melanová, PhDr. Jan Mohr,
doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Mgr. Ivan Peřina,
Mgr. Jan Randáček, Dr. Marius Winzeler

Adresa redakce

Technická univerzita v Liberci,
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Katedra historie, Komenského 314/2
460 01 Liberec V-Kristiánov
Grafická úprava, sazba Michael Čtveráček, MgA.
Překlady Mgr. Martina Olekšáková (němčina),
PhDr. Michal Ulvr, Ph.D. (angličtina),
Zuzana Melincjarová (polština)
Jazykové korektury Mgr. Dana Adámková
Web Mgr. Ivo Habán, Ph.D., Ing. Jan Pokorný
Distribuce Knihy 555, Hrdinů 113/21, 460 12 Liberec 1
Uzávěrka FN 2018/1 byla ke dni 31. 1. 2018.

Titulní strana:

*Panna Marie, 18. stol., plech, dřevo, svoz Vratislavice –
Ginzkey, Mallmann. Národní památkový ústav, územní
památková správa na Sychrově, SZ Sychrov*

Editorial

V roce osmičkových výročí se v regionu zavzpomínalo nejen na okolnosti vzniku první Československé republiky a dramatické události okupace sovětskými vojsky v srpnu 1968. Město Liberec se znovu dokázalo přihlásit ke své ve veřejném prostoru jinak stále mnohdy opomíjené německé historii. K ní patří jak slavná kulturní i průmyslová minulost města, která formovala jeho dnešní podobu, tak i temné období nacistické okupace a holocaustu. Sousední Německo se s tragickými událostmi pronásledování Židů vyrovnává mj. osazováním kamenů zmizelých (tzv. Stolpersteine) do dlažby před vchodem do domu, kudy perzekuováni židovští spoluobčané denně chodili (resp. kde bydleli) v době normálního života. První z nich položil v roce 1992 Gunter Demnig v Kolíně nad Rýnem. V Liberci se „Stolpersteine“ objevily v roce 2016 např. u Divadla F. X. Šaldy nebo v Husově ulici. Podruhé se pokládaly v roce 2017 v Pražské, Kozinově a Zborovské ulici. Ve spolupráci zástupců města Liberec a místní Židovské náboženské obce se nyní podařilo připravit třetí vlnu osazování. Slavnostní akt se uskutečnil 9. listopadu 2018, jako připomenutí události „Křišťálové noci“ z 9. na 10. listopadu 1938. Realizaci předcházelo dlouhodobé badatelské úsilí při pátrání po osudech zmizelých, na němž se podíleli studenti Katedry historie FP Technické univerzity v Liberci. K uskutečnění pak přispěli také její absolventi a sympatizanti. Nově položené kameny připomínají mj. členy rodiny Rosenbachových, kteří žili v Bendlově ulici čp. 17. Jejich příběh mapuje studie Kateřiny Portmann a Ondřeje Sladkého. Další objevnou sondou do stále málo probádané oblasti regionální historie je studie Jitky Císařové, která sleduje proces konfiskací majetku obyvatel považovaných za Němce na Liberecku v období po skončení druhé světové války. Komplikované politicko-správní pozadí regionu ukazuje i úvodní studie Jana Kašpara, který porovnává dvě zcela odlišné modelové situace posledních měsíců roku 1918 na převážně německy hovořícím Jablonecku a českém Železnobrodsku. Rok 2018 byl také ve znamení odchodů. V lednu zesnul doc. Rudolf Anděl, zakladatel liberecké katedry historie, výborný pedagog a neúnavný propagátor nejen regionální historie. Dovolujeme si proto otisknout jeden z jeho doposud nepublikovaných posledních textů z období raného novověku, které mu bylo velmi blízké. Přejeme Vám příjemné a inspirativní čtení.

Ivo Habán, listopad 2018

Rosenbach

Studie

en
yuzijl. bna
Liberec

Name

Jaro
Jaroslav
Rosenbach

Karl

Anna

"Sites of memory". In the tracks of the former Liberec fellow citizens. The story of Anna Rosenbach and her family.

ABSTRACT

KATEŘINA PORTMANN | ONDŘEJ SLADKÝ

This study reconstructs the fate of Anna Rosenbach, born in Liberec. She also became a victim of the national socialist occupation regimes racial persecution. Unlike others, she survived, but never came back to Liberec for long. Her fate disappeared in the course of the significant changes in the postwar Czechoslovakia and especially its border areas along with fates of many German speaking individuals and people labeled by the Nuremberg Laws as Jews. Goal of this study is to reconstruct the life of Anna, hers family and the house they lived in, and confront readers with one of many extraordinary stories of the 20th century.

KEY WORDS

Holokaust
Anti-Semitism
German national socialism
Vindictory justice
Occupation
WWII
Liberec / Reichenberg

KLÍČOVÁ SLOVA

holocaust
antisemitismus
německý nacionální socialismus
retribuční soudnictví
okupace
2. světová válka
Liberec

„Místa paměti“. Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh Anny Rosenbachové a její rodiny.¹

KATEŘINA PORTMANN | ONDŘEJ SLADKÝ

Vila Rosenbachových dnes. Archiv Kateřiny Portmann

Anna Rosenbachová byla dívka, která se narodila v Liberci. Kvůli židovskému původu se i ona stala obětí rasové perzekuce ze strany německého nacionálně socialistického okupačního režimu. Válku sice na rozdíl od řady dalších přežila, do Liberce se ale nikdy natrvalo nevrátila. V kontextu výrazných změn, ke kterým v poválečném Československu došlo a jež se nejmarkantněji projevíly v pohraničí, její životní příběh, stejně tak jako životní osudy velké části německy mluvících obyvatel i těch, kteří byli Norimberskými zákony označeni za Židy, zmizel z „paměti“ města. Cílem této studie je rekonstruovat osud Anny, její rodiny a domu, ve kterém žila, a umožnit tak čtenářům konfrontaci s jedním z mnoha neobyčejných životních příběhů, jež přineslo 20. století.

Anna se narodila do vzdělané rodiny. Otec Jaroslav Rosenbach² byl v Liberci zaměstnán jako přísežný soudní tlumočnick pro češtinu, němčinu, ruštinu³ a provozoval vlastní advokátní kancelář. Práva absolvoval na vídeňské univerzitě.⁴ Maminka Blanka⁵ pocházela

1_ Studie vznikla v rámci Studentské grantové soutěže 2017 pod názvem „Místa paměti“ - po stopách bývalých libereckých spoluobčanů (hlavní řešitelka Kateřina Portmann).

2_ Narodil se 17. ledna 1886 v Solnici čp. 3 v okrese Rychnov nad Kněžnou obchodníku Bernhardu Rosenbachovi a jeho manželce Anně, rozené Nowákové. NA Praha, č. fondu 167: Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích 1784-1949 [1960], inv. č. 1844, Rychnov nad Kněžnou, N 1874-1939 [i], 1942-1944, fol. 9. [cit. 2017-10-12]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=2426&reproId=60136>. ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, s. 99. ISBN 978-80-239-9169-7.

3_ ENGELMANN, Isa: cit. v pozn. 2, s. 99.

4_ Promoval 25. 2. 1910. Seznam absolventů vídeňské univerzity. [cit. 25. 8. 2017]. Dostupné z <http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=251888>.

5_ Narodila se 27. 6. 1896 v Příbrami jako dcera JUDr. Heinricha Steinera a Kamilly Weissbachové. NA Praha, č. fondu 167: Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích 1784-1949 [1960], inv. č. 1733, Příbram, N 1865, 1869-1944, fol. 78. [cit. 2017-10-12]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=2277&reproId=116198>.

z právnícké rodiny⁶ a profesně se věnovala překladatelství z francouzštiny a angličtiny. Jaroslava Rosenbacha inspirovala k přestěhování do Liberce pravděpodobně jeho sestra Tereza⁷, která se sem v roce 1906 provdala za obchodníka Karla Červinku.⁸ Z manželství Jaroslava a Blanky se narodily tři děti: Karel (4. 1. 1923), Heřman (23. 9. 1924) a námi již zmiňovaná Anna (7. 6. 1927). O kontaktech sestry s bratrem svědčí i skutečnost, že Tereza a Karel Červinkovi jsou v dokumentech o narození dětí uváděni jako svědci.⁹ Advokátní kancelář Jaroslava Rosenbacha sídlila nejprve v Liberci v ulici Hablaup čp. 21 (dnes Revoluční) a po demolici domu byla přemístěna na Staroměstské náměstí čp. 31, posléze čp. 23 (dnes nám. Dr. E. Beneše).¹⁰ Výrazný počet libereckých advokátních kanceláří provozovaly osoby židovského původu; v roce 1938 to mělo být 35 z celkového počtu 71 advokátních kanceláří.¹¹

Způsobem života a založením patřila rodina bezesporu mezi intelektuální elitu prvorepublikového Liberce.¹² Přes celosvětovou hospodářskou krizi se Rosenbachovým pravděpodobně dařilo i po ekonomické stránce, o čemž svědčí i skutečnost, že si v letech 1931 až 1932 nechali po-

№	Name	Geburts-Tag	Reli-gion	Geburtsort	Religi-ösität	Wohnort	№
1	Rosenbach Jaroslav	17. 06. 1888	ev.	Sokolitz	ev.	Reichenau u. Červinka	11
2	Anna	7. 6. 1927	ev.	Reichenau	ev.	Reichenau	12

Rosenbach, domovní list. Archiv stavebního úřadu, Magistrát Liberec, Složka domu čp. 1132-I

⁶ Otec Heinrich Steiner provozoval v Příbrami advokátní kancelář a z dosavadních informací je zřejmé, že i jeho dcery se provdaly za vystudované právníky. NA Praha, č. fondu 167: Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích 1784–1949 [1960], inv. č. 1734, Příbram, O 1869–1949, fol. 88. [cit. 2017-10-12]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=2278&reprold=120465>.

⁷ Narodena v roce 1882. NA Praha, č. fondu 167. Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích 1784–1949 [1960], inv. č. 1845, Rychnov nad Kněžnou, O 1878–1996, 1903–1906, 1915–1930 (i), 1942–1944, fol. 13. [cit. 2017-10-12]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=2427&reprold=61705>.

⁸ NA Praha, č. fondu 167. Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích 1784–1949 [1960], inv. č. 1845, Rychnov nad Kněžnou, O 1878–1996, 1903–1906, 1915–1930 (i), 1942–1944, fol. 13. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=2427&reprold=61705> [cit. 12.10.2017].

Z manželství se narodily dcery Růžena, Marta a Aňa a syn Erich. Syn Karel zemřel v roce 1914 při porodu. Rodina Červinkových opustila město po okupaci v roce 1938 a odstěhovala se do východních Čech. Část rodiny (rodiče a děti Erich a Růžena) byla dále deportována do ghetta Terezín [transport Ci, 21. 12. 1942, Hradec Králové - Terezín] a následně do vyhlazovacího tábora Osvětim Birkenau, kde zahynula. Osud Marty a Aňi není zatím známý. <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/80405-ruzena-cervinkova/>, <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/80394-erich-cervinka/> <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/80406-terezie-cervinkova/> <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/80396-karel-cervinka/> [cit. 2017-10-12]

⁹ Karel Červinka figuruje jako svědek u Karla Rosenbacha. <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=1315&reprold=63243> a Anny (Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=1315&reprold=63478>). Terezie Červinková figuruje jako svědek u Heřmana (Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=1315&reprold=63286>). [cit. 2017-10-12].

¹⁰ *Jahrbuch- und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg: für das Jahr 1936 (1937, 1938), Reichenberg, Stadt Reichenberg 1935 (1936, 1937).*

¹¹ Na Staroměstském náměstí se mělo nacházet dvanáct „židovských“ kanceláří, dalšími tradičními adresami sídel advokátů byla Eisengasse (dnešní Železná ulice), Schückerstraße (Pražská ulice) a Wiener Straße (Moskevská ulice). ENGELMANN, Isa, cit. v pozn. 2, s. 99–101.

Kancelář Rosenbach. SOKA Liberec, Sběrka obrazů, fotografií a negativů, inv. č. 4575

12_Z dokumentů je zřejmé, že se identifikovali především s českým jazykovým prostředím. K jaké národnosti se za doby první republiky hlásili, se nám zatím nepodařilo dohledat.

13_Informace o Bertholdu Schwarzovi jsou zatím pouze kusé. Podle Lenky Kerdové patřil mezi výrazné představitele pražské německé architektury. O jeho významu svědčí i skutečnost, že v roce 1938 vyšel katalog jeho tvorby určený mezinárodnímu publiku (viz SCHWARZ, Berthold. *Architekt B. Schwarz: práce = works = travaux*. Prague-Amsterdam-Bâle-London-Rio de Janeiro. Édition Service des pays s. a., 1938.). KERDOVÁ, Lenka. *Pozice pražských německých mluvících architektů v Praze mezi lety 1918-1940*. Praha, 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta filosofická, Ústav pro dějiny umění, s. 10, 43. O absenci životopisných údajů informuje i webová stránka věnovaná jeho tvorbě [cit. 20. 9. 2017].

Dostupné z <https://upclosed.com/people/berthold-schwarz-architect/>.K jeho umělecké tvorbě dále více např. VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004. Kapitola Schwarz, Alfréd (Berthold), s. 595.

14_Mimo jiné obchodní dům Bárta a spol. v Praze 1, kde se nacházel i slavný salon Rosenbaum.

15_Webová stránka věnovaná tvorbě B. Schwarze viz <https://upclosed.com/people/berthold-schwarz-architect/> [cit. 20. 9. 2017].

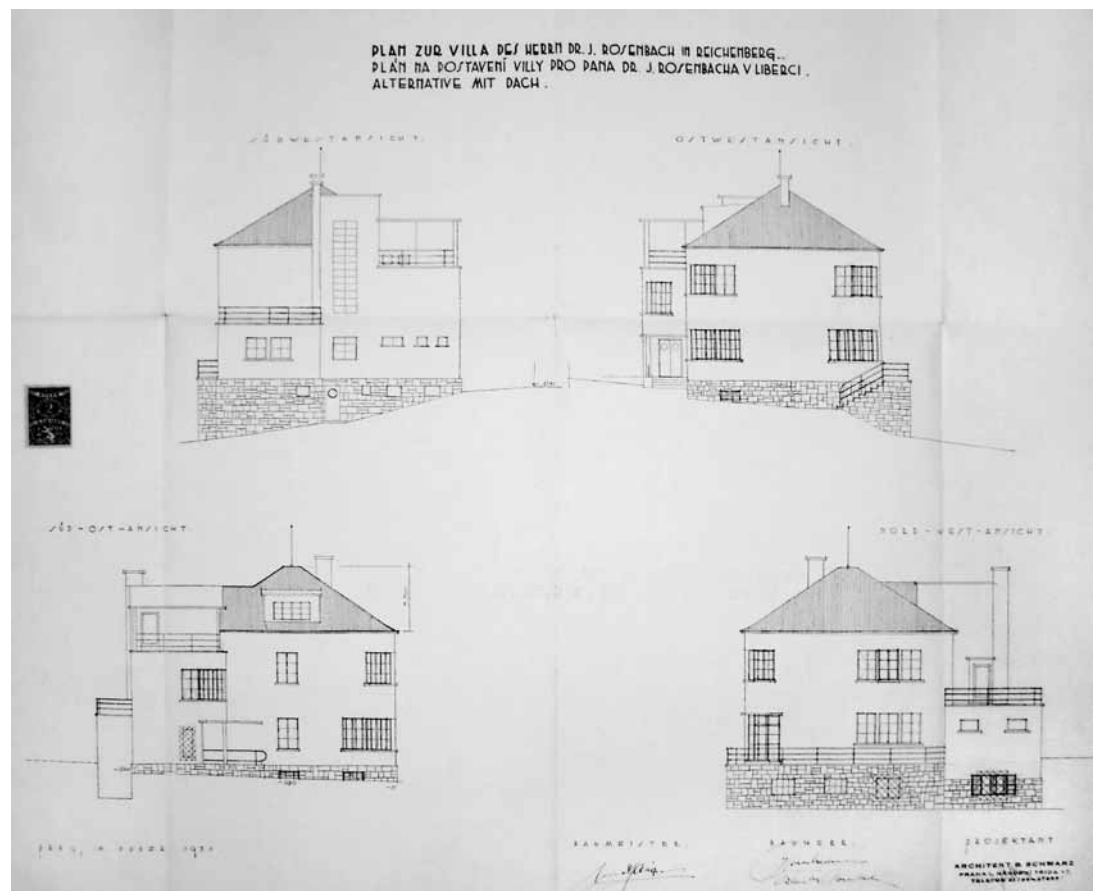
16_Ernst Schäfer patřil mezi přední liberecké architekty a stavitele. V roce 1890 si zde otevřel architektonickou kancelář. Aktivní byl zároveň i v místní Veřejně prospěšné stavební společnosti. Stavebně činný byl především v Liberci a jeho okolí. Mezi jeho nejznámější stavby patřil starý hotel na Ještědu. Více k jeho osobě viz <http://liberec-reichenberg.net/autori/karta/jmeno/41-ernst-schafer> [cit. 18.9.2017]; KLEIN, Dieter. Vlivy vídeňské a mnichovské architektury na liberecké stavby. *Fontes Nissae. Prameny Nisy III*, 2001, č. 2, s. 27.

17_HALÍK, Pavel. *Slavné vily Libereckého kraje*. Praha: Foibos, 2007, s.113-114. ISBN: 978-80-87073-06-3.

stavit novou moderní vilu ve funkcionalistickém stylu, kterou navrhl známý pražský projektant Berthold Schwarz. Ten patřil mezi renomované odborníky a měl za sebou již několik projektů, mezi nimiž dominovaly především vily a činžovní domy vystavěné v Praze.¹³ Jeho jméno je spjato i s výstavbou několika pražských obchodních domů¹⁴ a československého veletržního pavilónu v Tel Avivu.¹⁵

Vilu rodiny Rosenbachových postavila firma Ernst Schäfer.¹⁶ Jednalo se o patrovou, podsklepenou stavbu, která byla vsazena do svahu při severozápadní straně Kammerbergstraße (dnes Bendlova). Vila se skládala ze suterénu, přízemí a jednoho patra, v podkroví se nacházel pokojík služebné. Zajímavostí je, že se doposud zachovalo původní oplocení pozemku a údajně interiérové doplňky a nábytek.¹⁷

Pohodlí moderního domu využívala rodina pouze do září roku 1938, kdy se pravděpodobně v souvislosti se vzrůstajícím antisemitismem¹⁸ rozhodla město

Archív stavebního úřadu, Magistrát Liberec: složka domu čp. 1132-I

opustit. Rosenbachovi byli podle současných poznatků židovského původu. Nakolik se s židovstvím ať už v náboženském, či etnickém smyslu identifikovali, nemůžeme ale mnoho říci. Faktem je, že minimálně sestra Blanky, Marie, uzavřela sňatek s židovským právníkem Julianem Herrnheiserem v příbramské synagoze a i rodina Rosenbachových se k židovské komunitě hlásila.¹⁹ Rosenbachovi se odstěhovali před podepsáním tzv. Mnichovské dohody.²⁰ Jejich odchod nelze vnímat jako ojedinělý, nástup antisemitismu byl v pohraničí výrazně citelný a rychlejší, než tomu bylo ve vnitrozemí.²¹ V září 1938 dosáhla emigrace z Liberce takového rozsahu, že o ní nalezneme záznamy i v městské kronice.²² Rosenbachovi našli útočiště v malé obci Libníkovice poblíž rodné Solnice Jaroslava Rosenbacha ve východních Čechách a zůstali zde až do července 1942.²³

Správou advokátní kanceláře Jaroslava Rosenbacha byl v rámci arizačního procesu pověřen Rudolf Herzog již 19. července 1939.²⁴ Vila byla zabavena ve prospěch Německé říše²⁵ a nastěhoval se do ní říšský komisariát, který ještě téhož roku provedl úpravy suterénu, vestavěl koupelnu do sklepa a vybudoval zahradní domek s garáží.²⁶ Tyto změny realizoval architekt Bruno Pietsche v roce 1938.²⁷ Budova byla následně rozdělena na dvě části. V jedné žil Johann Schaffer²⁸ s rodinou a v druhé byl jako nájemce uváděn od roku 1939 K. H. Frank.²⁹ Je třeba říci, že formálně byly arizace objektu a následné převedení do osobního vlastnictví³⁰ ukončeny až v roce 1942, a to ve prospěch Fritze Köllnera (viz níže). Frank sám ve vile nikdy nežil, prostory obývala jeho manželka Anna se syny Haraldem (nar. 20. 1. 1926) a Gerhardem (nar. 22. 4. 1931). Kromě služebné bydlel v této části domu od roku 1939 jako podnájemník také Dr. Fritz Köllner,³¹ kterému byl byt ve vile údajně přidělen jako služební.³²

Köllner³³ patřil mezi blízké přátele K. H. Franka a opory nacistické politiky v Říšské župě Sudety. Před válkou byl zaměstnán jako bankovní úředník nejdříve v Liberci a posléze v Praze, kde vystudoval práva (1928–1932). Jako spolupracovník Konrada Henleina byl v roce 1933 pověřen vybudováním organizační struktury Sudetoněmecké vlastenecké fronty (SHF); obdobnou roli zastával pak i v Sudetoněmecké straně (SdP).

18_ Podle dokumentu z roku 1942 měli být Rosenbachovi před válkou aktivní komunisté. Přímý důkaz se nalézt nepodařilo a tvrzení zpochybňuje skutečnost, že se objevuje pouze v dokumentu, který byl určen pro jednoho z nejdůležitějších mužů okupační správy Protektorátu Čechy a Morava, H. Böhmeho. Cíl, který autor sledoval, je zřejmý: dokument chtěl ukázat Rosenbachovy v co nejhorším světle a tím přispět k zrychlení převodu („odkoupení“) jejich vily F. Köllnerem. Dokument z 2. 2. 1942 pro H. Böhmeho. NA Praha, č. fondu 1799, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha, ÚŘP – ST, (bývalý fond SÚ MV č. 109), [1853] 1939–1945 [1948], inv. č. 2493, sign. 109-12/140. [cit. 2017-09-22]. Dostupné z <http://www.badatelna.eu/fond/959/reprodukce/?zaznamId=340203&reproId=403098>.

19_ Sestra Blanky, Marie (nar. 1894), se za JUDr. Juliana Herrnheisera (nar. 1884) provdala v roce 1919. Sňatek proběhl podle židovských tradic, oddával je příbramský rabín Emil Friedmann. NA Praha, č. fondu 167. Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích 1784–1949 [1960], inv. č. 1734, Příbram, 0 1869–1949, fol. 88. [cit. 2017-10-12]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=2278&reproId=120465> Rabín Friedmann zahynul v roce 1943 ve vyhlazovacím táboře Osvětim. Základní informace k jeho osobě viz https://c.jewishmuseum.cz/files/documents/archiv-sbirky-a-fondy/Rejstrik_zidovskych_obci/Pribram.pdf [cit. 2017-10-12]. Dokumenty o sňatku Blanky a Jaroslava se, bohužel, dohledat nepodařilo. Předpokládáme, že i jejich sňatek byl uzavřen v Příbrami.

20_ Podle evidenční karty Jaroslava Rosenbacha se 23. září 1938 přihlásili v Hradci Králové. SOKA Liberec, Archiv města Liberec, část IV (Evidence obyvatel), „nová evidence“ 1900–1938, sign. NE, Rosenbach, inv. č. 138, karton 346.

21_ Obecně k situaci židovských komunit na Liberecku viz LHOTOVÁ, Markéta. K historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku 1938–1939, *Fontes Nissae. Prameny Nisy IV*, 2002, č. 3, s. 104–119. ISSN 1213-5097.

22_LHOTOVÁ, Markéta, cit. v pozn. 20, s. 106–107.

23_ Databáze obětí [cit. 18. 9. 2017]. Dostupné z <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/118470-jaroslav-rosenbach/>.

24_Z této pozice byl Herzog odvolán na podzim roku 1939. SOKA Liberec, fond Magistrát město Liberec, karton č. 825, Gb 197/38/895 Rosenbach. Zbývající liberecké „židovské“ advokátní kanceláře byly převedeny do správy pověřenců zvláštním dekretem dne 11. 10. 1939. LHOTOVÁ, Markéta, cit. v pozn. 20, s. 109.

25_ Jako Treuhänder byl jmenován stavební mistr Alfred Baier, kterého z této funkce odvolali 29. 2. 1940. SOKA Liberec, fond Magistrát město Liberec, karton č. 825, Gb 197/38/51. Následně se v dokumentech objevuje jako Treuhänder vily Rudolf Turnwald. Archiv města Liberec, Archiv stavebního úřadu, složka domu čp. 17/1132.

26_ Památkový katalog Národního památkového ústavu [cit. 25.8.2017]. Dostupné z: <http://pamatkovykatalog.cz/?element=13665100&sequence=42901&page=1717&taction=element&presenter=ElementsResults>.

27_ Archiv města Liberec, Archiv stavebního úřadu, složka domu čp. 17/1132.

28_Více informací k jeho osobě se nám zatím nepodařilo dohledat.

29_NA Praha, fond Sčítání obyvatelstva v roce 1939, č. fondu: 833.

30_ Zabavování „židovského“ majetku probíhalo v několika fázích a je nutno podotknout, že v počátcích poměrně chaoticky. Tzv. divoká arizace byla částečně podmíněna i trvalým nedostatkem bytů a kancelářských prostor v pohraničních oblastech. V Liberci stoupla poptávka po bytech, kancelářích a dalších prostorách výrazně i v souvislosti se vznikem řady nových úřadů nacistické správy a s ní spojeným příchodem nových obyvatel. Podstatným krokem v legalizaci arizace se stalo „nařízení o konfiskaci národu a státu nepřátelského majetku v sudetoněmeckých oblastech“ z 12. 5. 1939, jehož prováděním pověřil Henlein gestapo. Následnou správu zabavených pozemků, objektů a majetku měl mít v kompetenci příslušný vrchní finanční prezident. Nevyjasněné kompetence a řada dalších nejasností vedly k tomu, že župní vedení v Liberci vyjádřilo v dubnu 1940 nespokojenost s pomalým tempem arizačního procesu. Zabavený „židovský“ majetek v Liberci, stejně jako v celé Říšské župě Sudety, se přes vše uvedené ocitl velice rychle v „německých“ rukou. K jeho oficiálnímu převodu a jeho formálnímu zakotvení došlo částo o něco později. Uvolněné „židovské“ byty, domy a další prostory nedokázaly v Liberci zcela uspokojit poptávku. K arizačnímu procesu v Liberci a celé Říšské župě Sudety vice OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0213-0, s. 235–377.

31_NA Praha, fond Sčítání obyvatelstva v roce 1939, č. fondu 833. Za poskytnutí tohoto materiálu děkujeme Jaroslavu Pažoutovi.

32_ Byt se skládal z kuchyně, pokoje a koupelny. Archiv města Liberec, Archiv stavebního úřadu, složka domu čp. 17/1132.

Der Regierungspräsident
Regierungsdirektor Dr.Kopf.

Auffig, den 28. Juli 1942.
(Bau Sudetenland)
Be.

Büro des Bauamtes
beim Regierungsdirektor
in Böhmen
Eing.: 30. JULI 1942

An Herrn
H-Gruppenführer Karl Hermann Frank,
Staatssekretär
in Prag.

Betrifft: Zwangsentjudung des Grundstückes Einlage Zahl 4007
in Reichenberg, Kammerberggasse 17. Eigentümer: die
Juden Dr. Jaroslav Israel und Blanka Sara Rosenbach.
Bewerber: Dr.Fritz Köllner, Reichenberg.
Ihr Schreiben vom 23. Juli 1942 - St.S. 287/42.

In Abwesenheit des Herrn Regierungspräsidenten erlaube ich mir mitzuteilen, daß in obiger Angelegenheit alle gesetzlichen Voraussetzungen erfüllt sind und nunmehr Herr Dr.Rudolf Turnwald, Rechtsanwalt in Reichenberg, als eingesetzter Verkaufstreuhänder auf Grund des vom Reichsbauamt Reichenberg ausgearbeiteten Wertgutachten den Kaufvertrag abschließen kann, der vom Herrn Oberbürgermeister in Reichenberg als zuständige Dienststelle zu genehmigen ist.

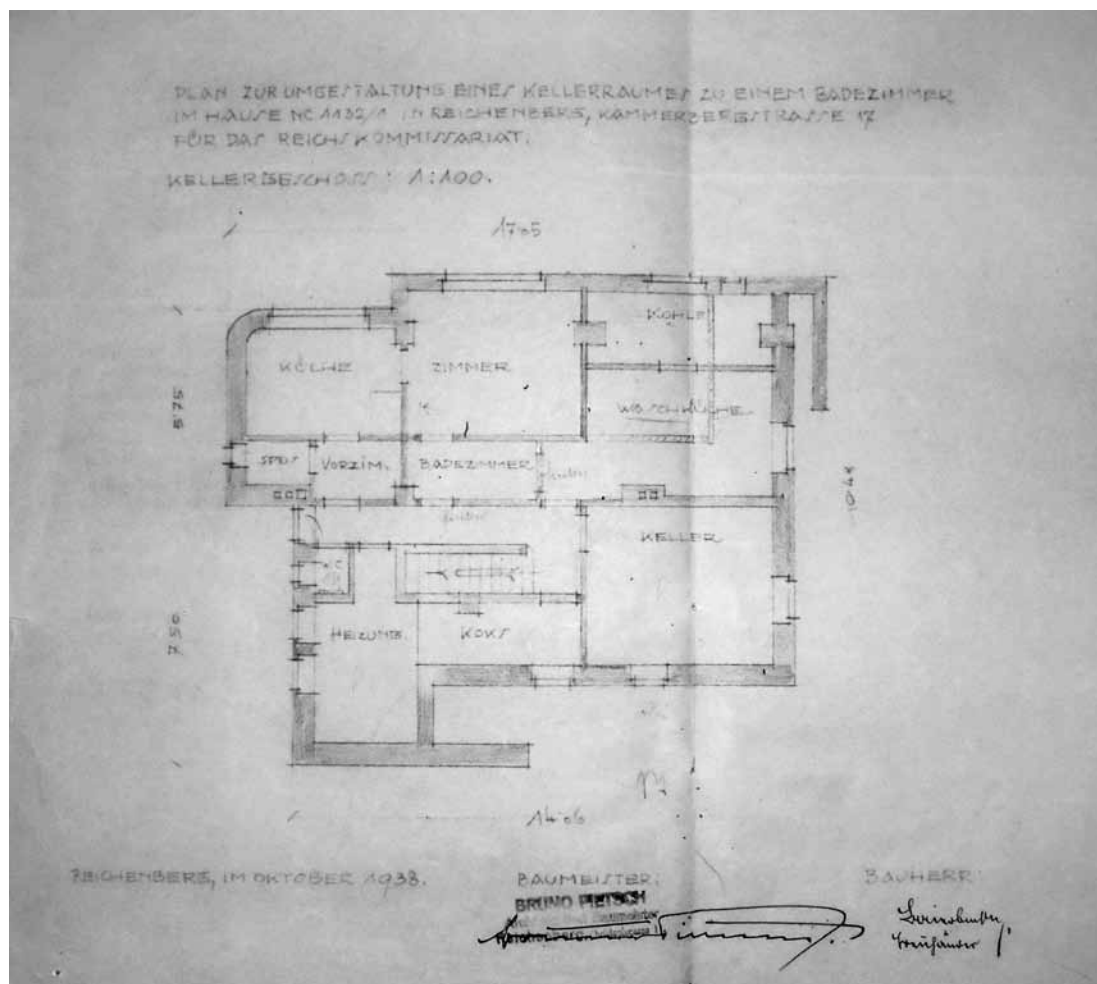
Heil Hitler !

Dr. d. d.
1. 10. 8. 42. 7e

J. Köllner

St. S. Fil. Pr. - 854/42

Jeden z mnoha dokladů diskriminace rodiny Rosenbachových. Ke jménu Jaroslava a Blanky jsou nuceně připojena jména Israel a Sara, která musely osoby označené Norimberskými zákony za židy povinně používat. Archiv stavebního úřadu, Magistrát Liberec, Složka domu čp.1132-I

Archiv stavebního úřadu, Magistrát Liberec: složka domu čp. 1132-I

Berthold Schwarz: Vila JUDr. Jaroslava Rosenbacha, čp. 1132, Liberec, Bendlova 17. Atelier de Sandalo (Rudolf de Sandalo). <https://www.fostinum.org/atelier-de-sandalo.html>

33_ Fritz Köllner se narodil 5. 5. 1904 v Karlových Varech.

34_ V roce 1938 se snažil ovlivnit i rozhodnutí Runcimanovy mise ve prospěch tzv. sudetoněmecké otázky. BRANDES, Detlef. *Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938*. München: Collegium Carolinum, 2008, s. 249. ISBN 978-3-486-59722-6.

35_ Köllner se 28. 9. 1938 účastnil schůzky svolané Konradem Henleinem v Berlíně. Vedle obou jmenovaných se setkání zúčastnili další z významných politiků SdP K. H. Frank, Wilhelm Sebekovsky a Franz Künzel. Diskutovali o podobách budoucího uspořádání s tím, že důraz kladli na vytvoření samostatné župy, kde rozhodující slovo budou mít představitelé SdP. GEBEL, Ralf, „Heim ins Reich!“. *Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1945)*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2000, s. 92. ISBN 9783486564686.

36_ ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě 1938-1945: Politika a nálady obyvatel říšské župy sudetské*. Praha: Argo, 2001, s. 75. ISBN 80-7260-055-9.

37_ 5. 12. 1938 byla SdP přijata do NSDAP a již 11. 12. 1938 Henlein oznámil, že sudetoněmecká NSDAP je po všech stránkách funkční. ZIMMERMANN, Volker, cit. v pozn. 35, s. 108.

38_ Podle statistiky vedoucích funkcí v organizaci NSDAP v Říšské župě Sudety si početní převahu sudetoněmečtí politici udrželi. Více viz KURAL, V., RADVANOVSKÝ, Z. a kol. „Sudety“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem: Albis International, 2002, s. 104-105. ISBN 80-86067-66-1. Köllnera jako obránce „sudetoněmečtí“ charakterizoval ve svých vzpomínkách i Walter Brand. Köllner podle něj „vedl rozhořčený boj proti zaplavování světa sudetských Němců cizím živlem z říše, proti nezřízenému zarovnávání do jedné linie a proti arogantnímu vystupování, typickému pro tolik říšských úředníků, zčásti zkorumpovaných.“ ZIMMERMANN, Volker, cit. v pozn. 35, s. 150. Brand patřil mezi výrazné představitele sudetských Němců za tzv. první republiky, okupace i po válce, kdy se usadil v Bavorsku a stal se přední osobností vyhnaných Němců. Zastával post zástupce předsedy Sudetoněmeckého krajanského sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft). O jeho radikálních postojích svědčí předsednictví v organizaci Witikobund (1950-1952). Obecně k problematice více např. HAHNOVÁ, Eva a Hans Henning HAHN. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha: Votobia, 2002, s. 60-70. ISBN 80-7220-117-4.

39_ Jednalo se o doplňující volby, na jejichž základě se do říšského sněmu dostalo 38 členů NSDAP za župu. ZIMMERMANN, Volker, cit. v pozn. 35, s. 198.

40_ ZIMMERMANN, Volker, cit. v pozn. 35, s. 382.

41_ GEBEL, Ralf, cit. v pozn. 34, s. 149-150.

42_ Mezi odpůrci spannismu a kritikem jeho stoupenců v Říšské župě Sudety byl i jeden z nejvýznamnějších mužů Říše, Reinhard Heydrich.

43_ Podrobněji ke konfliktům mezi představiteli tradičního německého nacionálního socialismu a bývalými představiteli Kameradschaftsbundu (Svaz kamarádů), kteří byli ovlivněni myšlenkami spannismu viz např. ZIMMERMANN, Volker, cit. v pozn. 35, s. 195-237.

44_ ZIMMERMANN, Volker, cit. v pozn. 35, s. 216.

45_ ZIMMERMANN, Volker, cit. v pozn. 35, s. 221.

46_ Sňatek K. H. Franka s Annou Josefou Müllerovou byl uzavřen 21. 1. 1925. Dostupné z: http://www.portafontium.eu/iipimage/30063607/karlovy-vary-okresni-urad-03_0350-0?x=-34&y=462&w=508&h=195 Sbírka matrik západních Čech, číslo fondu 1014, matrika oddaných 1924-1926, Signatura: Karlovy Vary - okresní úřad 03.

47_ SDA Litoměřice, Kniha sňatků Liberec, sv. III, č. zápisu 387. Za zprostředkování této informace děkujeme Sabině Duškové ze Státního oblastního archivu Litoměřice.

48_ K. H. Frank se záhy po rozvodu 14. 4. 1940 oženil s Karolou Blaschekovou.

49_ SOKA Liberec, Pobytová evidence obyvatel, karta Anny Josefy Köllnerové.

V souvislosti s aktivitami v Henleinově hnutí strávil v roce 1934 několik týdnů ve vazbě. Ve volbách roku 1935 slavila SdP úspěch a Köllner se stal poslancem.³⁴ V září 1938 odmítl jako celá řada dalších mobilizovat a uchýlit se do Německa, kde zastával vedoucí postavení v Sudetoněmeckém Freikorpsu. Mnichovskou dohodu vítal samozřejmě s nadšením³⁵ a již 10. října 1938 oznamovala německá tisková kancelář, že nový říšský komisař Konrad Henlein pověřil přípravami na převzetí SdP

organizací NSDAP právě Köllnera.³⁶ Ten splnil daný úkol podle plánů velice rychle a bez velkých problémů.³⁷ Henlein s Köllnerem sledovali jasný cíl – chtěli, aby si rozhodující slovo v rámci „sudetoněmecké“ NSDAP a správy území Říšské župy Sudety udrželi sudetští Němci před říšskými, což se jim minimálně na počátku její existence v kontextu správních orgánů dařilo.³⁸ Od 4. prosince 1938 zasedal Köllner jako poslanec v říšském sněmu.³⁹ V březnu 1939 se stal zástupcem vedoucího Říšské župy Sudety Konrada Henleina.⁴⁰ Tuto funkci převzal od K. H. Franka, který po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava odešel do Prahy, kde byl jmenován státním tajemníkem při říšském protektorovi.⁴¹ Zárná Köllnerova kariéra byla narušena bojem o moc v rámci Říšské župy Sudety. Zjednodušeně řečeno se v něm utkali stoupenci tradičního německého nacionálně socialistického hnutí (především z Říše)⁴² s výraznou skupinou sudetoněmeckých politiků, mezi něž patřil i Köllner, kteří byli ovlivněni myšlenkami Othmara Spanna. Konflikt vyvrcholil procesy, v nichž bylo před soud postaveno 36 sudetoněmeckých politiků. Záminkou k jejich zatčení a následnému soudnímu řízení se stala jejich údajná homosexualita. Vedle toho byla řada dalších sudetoněmeckých politiků odstraněna ze svých pozic, případně došlo alespoň k omezení jejich vlivu, což výrazně pocítil i Konrad Henlein.⁴³ Fritz Köllner požádal 3. března 1940 pod nátlakem „dobrovolně“ o uvolnění z pozice župního vedoucího úřadu.⁴⁴ Nadále vedl úřad říšského pověřence práce.⁴⁵

Jak již bylo řečeno, Köllner patřil mezi blízké přátele K. H. Franka, s jeho rodinou trávil i dovolené. Dlouhodobě nefunkční manželství Frankových bylo pravděpodobně jednou z příčin sblížení se Anny Frankové s Fritzem Köllnerem. Toho si Anna, krátce po rozvodu téměř dvacet let trvajícího manželství,⁴⁶ vzala 10. května 1940 v Liberci.⁴⁷ Velice rychle se znovu oženil i K. H. Frank.⁴⁸ Z manželství Anny a Fritze Köllnerových se narodila 14. srpna 1941 dcera Brigitte.⁴⁹ Z archivních dokumentů vyplývá, že se Fritz Köllner záhy po uzavření manželství snažil vilu Rosenbachových získat do osobního vlastnictví. Nápomocen mu přitom měl být i sám K. H. Frank. Köllner v této době vystupoval v souvislosti s vilou jako její „Treuhänder“. To znamená, že zastával roli jakéhosi správce, jenž v kontextu arizace “židov-

skou“ vilu spravoval, ačkoli nebyla jeho majetkem.⁵⁰ V srpnu 1940 žádal Köllner prostřednictvím advokáta Dr. Kocha o „odkoupení“ vily od rodiny Rosenbachovy.⁵¹ Ti se v této době ještě snažili všemožně zabránit ztrátě své vily a pustili se do nerovného a předem prohraného boje.⁵²

Ve vile Rosenbachových se tedy usadil jeden z vrcholných představitelů německého nacionálního socialismu v Říšské župě Sudety, ale i jeho záhy dostihla krutá válečná realita a v roce 1941 byl povolán k výkonu vojenské služby.⁵³ Anna Köllnerová (dříve Franková) zůstala s dětmi ve vile sama. Rosenbachovi byli 25. července 1942 deportováni z Libníkovic transportem Ez do ghetta Terezín. Jednalo se o specifický transport, který byl vypraven pouze pro jejich rodinu.⁵⁴ Pár dní nato (28. 7.) poslal Dr. Koch dopis K. H. Frankovi s tím, že veškeré „náležitosti“ ohledně vily byly vyřízeny a nic nebrání jejímu „odkoupení“ F. Köllnerem.⁵⁵ Stalo se tak 13. srpna 1942. Vilu od té doby vlastnil napůl Fritz Köllner a Anna Köllnerová.⁵⁶ Otázkou zůstává, zda určitou odpovědnost za deportaci Rosenbachových nenese samotný K. H. Frank. Z dokumentů je zřejmé, že jeho zájem na definitivním převedení („odkoupení“) jejich vily ve prospěch Fritze Köllnera byl eminentní.⁵⁷

Rosenbachovi strávili v terezínském ghettu pouze pár týdnů, opustili ho 1. září 1942 transportem Be.⁵⁸ Jednalo se o jediný transport vypravený z Terezína do Estonska a nacházelo se v něm 1000 osob, z nichž většina válku nepřežila.⁵⁹ Transport Be vyjel z Bohušovic nad Ohří, pokračoval přes Drážďany, Poznaň, Bydgoszcz, Malbork a Sovetsk (Tilsit). Čtvrtý den zastavil na nádraží v lotyšské Rize. Koncentrační tábor v Rize, kam měli být deportováni, pravděpodobně původně umístění, byl však přeplněný, a proto po delší přestávce pokračoval transport dál na sever do Estonska. Vlak s tisícovkou osob nakonec po pěti dnech cesty, v úterý dopoledne 5. září, zastavil v malé estonské vesnici Raasiku.⁶⁰ Ještě na nádraží proběhla selekce a zhruba 800 lidí bylo přistavenými modrými autobusy⁶¹ odvezeno na nedalekou písčitou pláž zvanou Kalevi-Liiva. Zde byli všichni „nepráceschopní“ muži, ženy i děti přinuceni svléknout se do naha a odevzdat vše, co mělo nějakou hodnotu.⁶² Následně byli zastřeleni a hozeni do předem vykopaných hromadných hrobů.⁶³ Masakr řídil a sám také exekuce

50_Dokument z 2. 2. 1942 pro H. Böhmeho. NA Praha, č. fondu 1799, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha, ÚRP – ST, [bývalý fond SÚ MV č. 109], [1853] 1939–1945 [1948], inv. č. 2493, sign. 109-12/140. [cit. 2017-08-28] Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/959/reprodukce/?zaznamId=340203&reproId=403098>.

51_Archiv stavebního úřadu, Magistrát Liberec: složka domu čp. 1132-I.

52_Dokument z 2. 2. 1942 pro H. Böhmeho.

NA Praha, č. fondu 1799, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha, ÚRP – ST, [bývalý fond SÚ MV č. 109], [1853] 1939–1945 [1948], inv. č. 2493, sign. 109-12/140. [cit. 2017-08-28]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/959/reprodukce/?zaznamId=340203&reproId=403098>

53_Byl dvakrát raněn, přišel o pravý palec na ruce. SOA Praha, MLS Praha, Ls 749/47.

54_Byl to jediný transport z Libníkovic a zahrnoval pouze rodinu Rosenbachových, tedy pět osob. Institut Tereziánské iniciativy [cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: http://katalog.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date.

55_Dopis Dr. Kocha K. H. Frankovi z 28. 7. 1942. NA Praha, č. fondu 1799, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha, ÚRP – ST, [bývalý fond SÚ MV č. 109], [1853] 1939–1945 [1948], inv. č. 2493, sign. 109-12/140. [cit. 2017-08-28]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/959/reprodukce/?zaznamId=340203&reproId=403063>

56_Archiv města Liberec, Archiv stavebního úřadu, složka domu čp. 17/1132.

57_Dokument z 2. 2. 1942 pro H. Böhmeho. NA Praha, č. fondu 1799, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha, ÚRP – ST, [bývalý fond SÚ MV č. 109], [1853] 1939–1945 [1948], inv. č. 2493, sign. 109-12/140. <http://www.badatelna.eu/fond/959/reprodukce/?zaznamId=340203&reproId=403098> [cit. 28. 8. 2017].

58_Institut Tereziánské iniciativy. *Seznam všech transportů z Terezína*. [cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: http://katalog.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_out_date.

59_PŘIBYL, Lukáš. Historie tereziánského transportu Be do Estonska. In: *Tereziánské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 126.

60_PŘIBYL, Lukáš a Michal PLZÁK. *Zapomenuté transporty*. Praha: Kalich, 2013, s. 218. Též: PŘIBYL, Lukáš. Historie tereziánského transportu Be do Estonska. In: *Tereziánské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 114.

61_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 120.

62_Podle Lukáše Přibyla jim byly odebírány „cennosti, prsteny, přívěšky, náramky, hodinky ...“ viz PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 116.

63_„Od té doby věřím na osud...“ *Transporty protektorátních Židů do Pobaltí v roce 1942*. [cit. 28. 9. 2017] Dostupné z: <http://www.jewishmuseum.cz/program-a-vzdelavani/vystavy/archiv/61/>.

64_Alexander (Aleksander) Laak se narodil v roce 1907 v estonské obci Paide. V srpnu vstoupil do estonské SD a byl pověřen organizací a velením v táboře Jägala. Podílel se a velel popravám československých a německých Židů a estonských Romů v Kalevi-Liiva. Od srpna 1943 do září 1944 zastával post velitele tábora v Tallinnu, kde se podílel na dalších popravách. V září 1944 byl spolu s rodinou evakuován ustupujícím wehrmachtem do Německa, odkud emigroval do Kanady. Před procesem s bývalými strážci koncentračních táborů v Estonsku došlo k podání žádosti o vydání Laakado SSSR. Po jeho odhalení se 6. prosince 1960 v St. James u Winnipegu oběsil. PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 120. Renomovaný americký novinář, dlouholetý spolupracovník CBC a britské BBC Michael Elkins, který se dlouhodobě zabýval i tématem stíhání válečných zločinců především v souvislosti s tzv. konečným řešením židovské otázky, tvrdil, že za Laakovou sebevraždou stála buď izraelská zpravodajská služba Mossad či jiná nestátní izraelská organizace. Laak měl být k ní buď donucen, či šlo o fingovanou sebevraždu. ELKINS, Michael. *Forged In Fury*. New York: Ballantine Books, 1971, s. 87–88.

65_Podle stanoviska mezinárodní komise zabývající se zločiny proti lidskosti bylo na pláži popraveno celkově zhruba 3 000 osob. V táboře Jägala pak mělo o život přijít dalších zhruba 8 000 osob. Viz *Conclusions of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Phase II - The German Occupation of Estonia, 1941–1944*. [cit. 16. 9. 2017]. Dostupné z http://www.mnemosyne.ee/hc.ee/pdf/conclusions_en_1941-1944.pdf#page=1&zoom=auto,-12,880.

66_Za zprostředkování setkání s Ruth Kopečkovou děkujeme Lukáši Příbylovi. Rozhovor D. Sladkého s Ruth Kopečkovou, Praha, 25. 3. 2017.

67_Osobní prohlídky byly v tomto táboře obzvláště zevrubné. Pamětnice vypovídaly, že se musely svléknout donaha a za pomoci baterky byla kontrolována intimní zákoutí jejich těl. PŘIBYL, Lukáš a Michal PLZÁK. *Zapomenuté transporty*. Praha: Kalich, 2013, s. 219.

68_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 116.

69_WEISS-WENDT, Anton. *Murder Without Hatred: Estonians and the Holocaust (Religion, Theology, and the Holocaust)*. Syracuse: University Press, 2009, s. 351. ISBN 978-0-8156-3228-3. Erna Meissnerová uvedla, že „terezínské ženy“ měly v táboře Jägala mimo jiné za úkol „...třídít zavazadla z transportního vlaku. Šaty, boty, osobní věci. Rozřazovaly je podle kvality na hromady. Pak se rozvážely do dalších táborů. To, co bylo cenné a kvalitní, si dozorcí nechávali ve skladu. Později jsem se dozvěděla, že velitel Laak se stal po válce jedním z nejbohatších Estonců.“ Paměť národa. Příběh E. Meissnerové. Erna Meissnerová se narodila v Praze roku 1921 Olze a Emilu Fischmanovým. Dětství prožila v Golčově Jeníkově, od roku 1937 žila rodina v Kolíně, kde rodiče měli obchod. V roce 1942 byla celá rodina odvezena do ghetta Terezín. Konec války ji zastihl v Bergen-Belsenu jako Annu Rosenbachovou. Byla dvakrát provdaná. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 emigrovala i s rodinou do Velké Británie. Dostupné z <http://www.pametnaroda.cz/story/meissnerova-erna-1921-2973>. [cit. 2017-09-28]. [cit. 28. 9. 2017].

70_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 139.

71_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 148.

72_Koncentrační tábor Vaivara byl zřízen v roce 1943, stal se táborem kmenovým a náleželo k němu na 27 pobočných koncentračních táborů, které byly kapacitně často stejně velké nebo dokonce větší než jejich kmenový tábor Vaivara. V pobočných táborech byli vězni využíváni především jako levná otročká pracovní síla. K tomu více BENZ, Wolfgang a Barbara DIESTEL, eds. *Der Ort des Terrors. Geschichte der national-sozialistischen Konzentrationslager*. Band 8. München: C. H. Beck, 2008, s. 131–147. ISBN 97840657237.

prováděl surový velitel tábora Alexander (Aleksander) Laak.⁶⁴ Zbylí muži a ženy byli z nádraží převezeni do ne-dalekého koncentračního tábora Jägala. Mezi zavražděnými na písčité pláži Kalevi-Liiva byli JUDr. Jaroslav Rosenbach, jeho žena Blanka a synové Karel a Heřman.⁶⁵ Celkově přežilo válku z tohoto transportu vypraveného z terezínského ghetta pouze 47 žen. Jednou z nich byla Anna Rosenbachová.

Ženy a mladé dívky z „terezínského“ transportu, které prošly selekcí, byly drženy pohromadě a strávily spolu většinou čas až do konce války. Anna patřila mezi nejmladší z nich, což dokládá i svědectví jedné z žen, Ruth Kopečkové. Ta uvedla, že jí vzhledem k jejímu nízkému věku přezdívaly Bejbina: „...byla o tři roky mladší... Bejbina bylo patnáct, myslím... byla při těle, pokud si pamatuju trošičku a byla hubatá jak patnáctiletá holka... ale my jsem ji měly v zásadě rády... byla bezprostřední...“⁶⁶

Anna nejprve prošla již zmíněným táborem v Jägale⁶⁷, který byl zřízen v srpnu 1942 v prostorách bývalých kasáren estonské armády nedaleko obce Jägala.⁶⁸ Oficiálně se jednalo o „pracovně-výchovný“ tábor určený pro vězně pracující v lese a na poli. Umístění v něm byli především perzekuovaní z rasových důvodů, kteří pocházeli z Polska, Litvy, Německa a Československa. Životní podmínky v táboře byly katastrofální a schopnost přežít se počítala na měsíce.⁶⁹ Internované hlídali mladí estonští muži oblečení do německých a lotyšských vojenských uniforem.⁷⁰ Likvidace tábora začala být chystána od prosince 1942 a ukončena byla na podzim následujícího roku. Výrazně větší šanci na přežití měli ti, k jejichž nucenému přemístění došlo na přelomu let 1942 a 1943. Mezi ně patřila i Anna s dalšími dívkami z terezínského transportu Be. Ty se v prosinci roku 1942, tak jako většina deportovaných z rušeného tábora v Jägala, dostaly do centrální věznice v Tallinnu (něm. Reval), kde byly využívány jako pomocné síly v přístavu na odklizení trosk po bombardování spojeneckých vojsk a pracovaly též v zemědělství.⁷¹

Na podzim 1943 byly přemístěny do dalšího tábora Ereda, který se nacházel v průmyslové oblasti na severovýchodě Estonska. Ereda se stala jednou z pracovních poboček kmenového koncentračního tábora Vaivara.⁷² Umístění v něm byli především vězni židovského pů-

vodu.⁷³ Anna přežila v táboře krutou zimu roku 1943. Neustálý příliv nových „obyvatel“ a naprosto katastrofální životní podmínky vedly k epidemii tyfu a s ní spojené vysoké úmrtnosti. Situace se o něco zlepšila údajně právě díky ženám, které se do Eredy dostaly jako Anna terezínským transportem. Řada z nich ovládala němčinu, Annu nevyjímaje, což usnadnilo komunikaci mezi internovanými a německým SS personálem. Vedoucí tábora, Heinz Drosihn, se měl údajně zamilovat do jedné z nich, Ingeborg Syltenové,⁷⁴ což vedlo k mírnému zkvatnění života vězňů. Tento Drosihnův „prohřešek“ nešel pozornosti nadřízených.⁷⁵ Drosihn nakonec spolu s milenkou zemřel na útěku.⁷⁶ Těžký život v eredském táboře měla Anně o něco málo ulehčit i následující příhoda, která se podle výpovědi jedné z vězňů žen, Army Petráskové, odehrála během Vánoc roku 1943: „Ráno po Štědrém večeru jsme mohly zůstat déle ležet a denní apel neproběhl. V poledne přišel jeden z německých dohlížitelů, úplně opilý, a na bajonetu napíchl pečené kuře. Ukradl ho, jak říkal, v kuchyni lagerführera a daroval ho nejmladší z nás, Baby.“⁷⁷

Vězeňkyně docházely pracovat na stavbu dalšího tábora Goldfilds⁷⁸ vzdáleného od Eredy zhruba 10 kilometrů.⁷⁹ Anna Rosenbachová se zde měla podle výpovědi jedné z přeživších „terezínských“ vězeňkyň Heleny Freundové⁸⁰ stát obětí sexuálního útoku ze strany dozorcího personálu: „velitel Goldfildsu Stiebitz⁸¹ se v opilosti na baráku sápal na nejmladší z dívek, hezkou patnáctiletou „Bejbinu“. Freundová měla tehdy Anně pomoci a shodila Stiewitze z palandy do uličky, kde se nakonec probral a odešel. Událost k překvapení zúčastněných neměla žádné následky.⁸² Chování velitelů táborů Drosihna i Stiewitze stálo v naprostém nesouladu s propagovanou rasovou ideologií nacionálně socialistického Německa; v jejím pojetí byly jakékoliv jednorázové či dlouhodobé vztahy (fyzické, emocionální) s osobou považovanou za Žida či Židovku nepřipustné a trestné.⁸³

Vzhledem k rychlému postupu sovětských vojsk v létě 1944 byly „terezínské“ ženy následně přesunuty zpět do Tallinnu a poté kvůli přeplněné centrální věznici do blízkosti obce Lagedi,⁸⁴ která se nacházela zhruba 15 kilometrů jihovýchodně od Tallinnu. Zde vznikl de facto na zelené louce provizorní tábor, jedna z dalších pobo-

73_Prvních 243 vězňů se do tohoto tábora dostalo v říjnu 1943. Od původního plánu, že tábor v Eredě bude fungovat pouze krátkou dobu a je jakýmsi provizorním řešením, se záhy ustoupilo. Tábor byl následně rozdělen na dolní a horní; dolní tábor sloužil k internaci nemocných a dětí, jejich šance na přežití byla de facto nulová. BENZ, Wolfgang a Barbara DIESTEL, eds., cit. v pozn. 72, s. 152–153.

74_Syltenová se narodila 23. 8. 1925. Do terezínského ghetta byla transportována z Brna 28. 1. 1942, z 1001 transportovaných přežilo pouze 91 osob. Terezínská iniciativa [cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/128582-ingeborg-syltenova/>. V transportu do ghetta Terezín a následně do Estonska s ní byla pravděpodobně i matka a dva sourozenci, nikdo z nich nepřežil. Terezínská iniciativa [cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z <http://www.holocaust.cz/transport/511-u-brno-terezin/strana/33/>.

75_BENZ, Wolfgang a Barbara DIESTEL, eds., cit. v pozn. 72, s. 154.

76_Nepodařilo se objasnit, zda byli zastřeleni, či spáchali sebevraždu.

77_Irma Petrásková (roz. Glaserová) patřila mezi přeživší ženy z transportu Be. PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 155.

78_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 154.

79_Jednalo se o další z pobočných táborů komplexu Vaivara. Více k tomu např. BENZ, Wolfgang a Barbara DIESTEL, eds., cit. v pozn. 72, s. 155–158.

80_Přeživší dívka z transportu Be.

81_Jméno bylo zkomoleno, velitel tábora se jmenoval Fritz Stiewitz. BENZ, Wolfgang a Barbara DIESTEL, eds., cit. v pozn. 72, s. 155.

82_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 160.

83_K tomu více např. AMESBERGEROVÁ, H., K. AUEROVÁ a B. HALBMAYROVÁ. *Sexualizované násilí: Ženské zkušenosti z nacistických koncentračních táborů*. Praha: BB art, 2007. ISBN 8073415852. LOZOVÍUKOVÁ, Kateřina a Pavel, KMOCH. *Zakázaná láska. Trestní postih milostných vztahů v letech 1935–1948*. In: MÄRC, Josef, ed. *Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2010, s. 113–133. ISBN 9788074143670.

84_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 162.

85_K tomu více BENZ, Wolfgang a Barbara DIESTEL, eds., cit. v pozn. 72, s. 168–169.

86_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 164. K dějinám a roli KT Stuthoff více např. GRAF, Jürgen a Carlo MATTIGNO. *Konzentrationslager Stutthof und seine Funktion in der Nationalsozialistischen Judenpolitik*. Velká Británie: Castle Hill Publishers. Elektronické Pdf vydání 2004. Dostupné elektronicky z <http://holocausthandbuecher.com/dl/04d-kls.pdf>.

ček táborového komplexu Vaivary. Tábor, který vznikl z nouze v důsledku rychle postupující fronty a nutné evakuace vězňů, čekala pouze krátká doba existence. První vězni přišli do lagedského tábora v červenci 1944 a jeho činnost byla ukončena v září téhož roku.⁸⁵

Anna Rosenbachová strávila spolu s „terezínskými“ ženami v táboře krátkou dobu. Ještě v létě byly zařazeny do transportu, který směřoval do přístavu v Tallinnu. Tam byly umístěny na přeplněnou loď a deportovány dále do koncentračního tábora Stutthof v Polsku.⁸⁶ Transport dorazil do Stutthofu 23. srpna 1944 a dle zaznamenaných svědectví dívek se jednalo o nejhorší

87_PŘIBYL, Lukáš. Historie terezínského transportu Be do Estonska. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha: Academia, 2001, s. 164.

88_V září se počet vězňů žen rozrostl o dalších zhruba 250. Jednalo se především Romky a Sinty, tedy opět o ženy perzekuované z rasových důvodů. Dostupné z <http://www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de/geschichte/kz-aussenlager/aussenlagerliste/hamburg-langenhorn/> [cit. 23. 9. 2017].

89_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. 59, s. 167.

90_Ženy měly být evakuovány 3. a 4. 4. 1945. „Terezínské“ ženy se dostaly do Bergen-Belsenu, část ostatních internovaných byla převezena do pobočného tábora Hamburger-Sasel. Viz <http://www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de/geschichte/kz-aussenlager/aussenlagerliste/hamburg-langenhorn/> [cit. 23. 9. 2017].

91_PŘIBYL, Lukáš, cit. v pozn. u s. 167.

PŘIBYL, Lukáš. Historie terezínského transportu Be do Estonska. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha: Academia, 2001, s. 149

18.	✓	Frischmann, Ernestine	9. 12. 1921
19.	✓	Fuka, Hanna	20. 11. 1923
20.	✓	F. Ilik, Susanna	24. 8. 1919
21.	✓	Friedmann, Helene	20. 3. 1920
22.	✓	Friedmann, Flora	7. 3. 1918
23.	✓	Fischl, Zdenka	4. 3. 1922
24.	✓	Sylden, Ingeborg	23. 8. 1925
25.	✓	Rosenbach, Anna	7. 6. 1927

Seznam zhotovený při příjezdu do Eredy. Zapomenuté transporty do Estonska [dokumentární film]

TRANSPORT LISTE (Jüdinen)			
Kamp Neuengamme-Hamburg			
1. Abtransportiert.			
1.	✓	040	o. bar. awski
2.	✓	041	Supraser
3.	✓	042	Fischer
4.	✓	043	Fischer
5.	✓	044	Blaser
6.	✓	045	Oricht
7.	✓	046	Lewenberg
8.	✓	047	Lewenberg
9.	✓	048	Argentorn
10.	✓	049	Witt
11.	✓	050	Witt
12.	✓	051	Witt
13.	✓	052	Witt
14.	✓	053	Witt
15.	✓	054	Witt
16.	✓	055	Witt
17.	✓	056	Witt

Seznam z KT Neuengamme do Bergen-Belsenu. Zapomenuté transporty do Estonska [dokumentární film]

koncentrační tábor, kterým doposud prošly.⁸⁷ Větší část dívek v tomto táboře nezůstala dlouho a byla spolu s dalšími židovskými ženami pocházejícími původně především z Litvy, Maďarska a Polska vybrána k pracovnímu nasazení do ženského pobočného tábora poblíž Hamburku Langenhorn-Ochsenzoll, který patřil k táborovému komplexu Neuengamme. Transport zhruba 500 vězeňkyň dorazil do Langenhornu-Ochsenzoll v září 1944. Ženy byly ubytovány ve dvou nově zřízených barácích a využívány jako otročká síla ve válečném průmyslu a na další práce.⁸⁸ Tento tábor přežily ženy charakterizovaly ve srovnávací perspektivě se Stutthofem jako „ráj“.⁸⁹

Na počátku dubna, těsně předtím, než dorazily do tábora spojenecké armády, byly „terezínské“ ženy transportovány do koncentračního tábora Bergen-Belsen.⁹⁰ Životní podmínky v Bergen-Belsenu byly katastrofální, řádil zde tyfus a přežít týden nebo čtrnáct dní se zdálo nemožné.⁹¹ Britská armáda osvobodila 15. dubna 1945 zhruba 53 000 vězeňkyň a vězňů koncentračního tábora Bergen-Belsen. Část z nich zemřela po osvobození, často na následky tyfu či jiných nemocí způsobených internací. Jednou z osvobozených byla i Anna Rosenbachová. Britové byli nuceni na kritickou

situaci a šířící se epidemii rychle reagovat. Na přelomu dubna a května pohřbili zhruba 20 000 obětí do masových hrobů a většinu dřevěných baráků spálili. Kolem 29 000 přeživších, kteří obdrželi statut „Displaced Person“⁹² a mezi nimiž byla i Anna, přemístili do nouzového ubytování, jež zřídili v bývalých kasárnách Wehrmachtu. Z tohoto nouzového řešení se záhy stalo jedno z centrálních míst, kam byly umísťovány „Displaced Persons“. Tuto svou roli plnili až do roku 1950.⁹³

O významu tohoto místa v souvislosti s reflexí holocaustu svědčí skutečnost, že se zde v září 1945 konal první kongres osvobozených Židů v britské zóně Německa.⁹⁴ S návratem do běžného života se snažila všem, kteří přežili holocaust, pomáhat řada iniciativ, organizací i jedinců. Patřily mezi ně i noviny *Aufbau*,⁹⁵ což byla tiskovina založená v roce 1934 v New Yorku v prostředí židovských německých emigrantských kruhů,⁹⁶ jež sloužila za druhé světové války jako jeden z důležitých zdrojů informací nejen pro židovskou komunitu, ale i další německy mluvící uprchlíky, kteří našli útočiště ve Spojených státech amerických.⁹⁷ Po osvobození zveřejňovala jména přeživších spolu s žádostí o kontaktování příbuzných či známých žijících v USA, u nichž dotyční hledali pomoc.⁹⁸ Anna pravděpodobně záhy po osvobození využila pomoci právě této tiskoviny. V čísle ze 4. května 1945⁹⁹ byla zveřejněna její základní data s tím, že se nachází v Bergen-Belsenu a hledá jistého MUDr. Karla Mautnera, žijícího v USA.¹⁰⁰ Mautner patřil mezi blízké přátele Annina otce Jaroslava Rosenbacha. Jeho zubařská ordinace se nacházela nedaleko advokátní kanceláře Annina otce. Mautner si zároveň nechal na počátku 30. let vybudovat dům ve stejné lokalitě jako Rosenbachovi. Projektoval ho opět Berthold Schwarz.¹⁰¹ Zda se Anně podařilo kontakt s Karlem Mautnerem navázat, není jasné.¹⁰² Jisté však je, že do Ameriky neodjela.

Poznatky o poválečném osudu Anny Rosenbachové jsou velmi torzovité. Stejně jako většina přeživších holocaust se „tereziňské“ ženy v prvních letech po válce příliš nestýkaly. Mnohé z nich se soustředily na návrat do běžného života a připomínání prožitých hrůz se bránily. Podle Ruth Kopečkové odjela Anna nejprve do Liberce,¹⁰³ kde ale dlouho nezůstala. Ostatně ji tam ani nikdo blízký nečekal, rodiče ani sourozenci válku

⁹²_Obecně lze za „Displaced Person“ (DP) označit civilní osoby (především z nejrůznějších vězeňských zařízení), které byly osvobozeny mimo místo (především stát) svého původního domova. SHAEF označil za DP všechny civilisty, kteří se v důsledku válečných událostí v nejšířím slova smyslu dostali za hranice vlastního státu a bez pomoci Spojenců se „domů“ nedostanou. Obecně k problematice DP např. PEGEL, Michael. *Fremdarbeiter, Displaced Persons, Heimatlose Ausländer. Konstanten eines Randgruppenschicksals in Deutschland nach 1945*. Münster: LIT Verlag 1997. ISBN 3-8258-3185-X.

⁹³_Více k osvobození tábora a k situaci internovaných viz např. *Bergen-Belsen: Historischer Ort und Gedenkstätte*. Celle: Stiftung niedersächsische Gedenkstätten 2010.

⁹⁴_Ten se stal jedním ze základů pro následně ustanovený Zentralrat der Juden in Deutschland (Centrální židovská rada v Německu), zastřešující organizaci, která sdružuje židovské obce v Německu a je jejich politickou reprezentací. K tomu více KRAMER, Stephan J. *Wagnis Zukunft. 60 Jahre Zentralrat der Juden in Deutschland*. Berlin: Hentrich & Hentrich Verlag, 2011. ISBN 978-3942271103.

⁹⁵_Od roku 2005 vychází v Curychu jako měsíčník pod názvem Aufbau. Das jüdische Monatsmagazin.

⁹⁶_Za jeho vznikem stojí „German Jewish Club“, který vznikl v roce 1924 z iniciativy německých židovských přistěhovalců.

⁹⁷_Mezi autory patřili kromě jiných evropských intelektuálů Max Brod, Hannah Arendtová a Lion Feuchtwanger.

⁹⁸_Více k tomu viz např. KOTOWSKI, Elke – Vera, eds. *Aufbau: Sprachrohr. Heimat. Mythos. Geschichte[n] einer deutsch-jüdische Zeitung aus New York 1934 bis heute*. Berlin: Verlag Hentrich & Hentrich, 2011. ISBN 978-3-942271-19-6.

⁹⁹_In Bergen-Belsenbefreit, *Aufbau*, roč. 11, č. 18, 4. 5. 1945, s. 19. [cit. 2017-10-17]. Dostupné z: <http://archive.org/stream/aufbau111945germ#page/n282/mode/1up>.

¹⁰⁰_Dr. Karel Mautner se narodil 5. 12. 1889 v Žatci. Vystudoval Lékařskou fakultu na Univerzitě Karlově v Praze. V Liberci žil od roku 1920 do roku 1938. V roce 1938 odjel do Hronova a následně do USA.

¹⁰¹_Vila byla postavena o rok později než dům Rosenbachových. Národní památkový ústav. Památkový katalog. [cit. 2017-10-17]. Dostupné z: <http://pamatkovykatalog.cz?element=13745051&action=element&presenter=ElementsResults>.

¹⁰²_Pokusy o nalezení doktora Mautnera či jeho příbuzných skončily zatím, bohužel, nezdarem.

¹⁰³_O jejím pobytu v Liberci jsou zmínky i v trestním spisu proti F. Köllnerovi; měla žít ještě v roce 1947 ve vile rodičů. SDA Praha, f. MLS Praha, Ls 749/47.

¹⁰⁴_Údajně se jednalo o jistého Bena Brauna. Rozhovor O. Sladkého s Ruth Kopečkovou, Praha, 25. 3. 2017.

¹⁰⁵_Rozhovor O. Sladkého s Ruth Kopečkovou, Praha, 25. 3. 2017.

¹⁰⁶_Tamtéž.

nepřežili. Pravděpodobně i z tohoto důvodu se odstěhovala do Prahy, kde se seznámila s budoucím manželem: „říšským židovským Němcem“¹⁰⁴... *bejbina moc štátný manželství neměla... [manžel] byl hodně movitej... byl arogantní... ty ostatní holky si [na něj] stěžovaly*“¹⁰⁵ S manželem se v roce 1948 měli vystěhovat do nově vzniklého státu Izrael.¹⁰⁶ Další informace o životním osudu Anny se váží až k 60. letům 20. století. V roce 1968 bylo několik přeživších „tereziňských“ žen pozváno do Izraele, mezi nimi i Ruth Kopečková. Podle jejího svědectví se Anně v Jeruzalémě, kde se usadila, dařilo přinejmenším po materiální stránce dobře: „...já

107_ Tamtéž.

108_ Tamtéž.

109_ Jeho žena Karola, původní profesí lékařka, byla po válce zatčena a následně internována a odsouzena v Sovětském svazu. S K. Frankem měla tři děti, syna Wolfa Dietricha (nar. 20. 8. 1942) a dvě dcery Eddu (nar. 16. 8. 1941) a Holle (8. 3. 1944). Děti jí byly odebrány a vysídleny do budoucí SRN, kde žily v náhradních rodinách. O povrchu manžela se dozvěděla údajně až po návratu z vězení v roce 1956. Usadila se v SRN, kde navázala na svou lékařskou praxi. Zemřela v 80. letech 20. století.

110_ K jeho osudu a poválečnému procesu více např. KÜPPER, Rene. *Karl Hermann Frank (1898–1946). Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty*. Praha: Argo, 2012. ISBN 9788025705216. TUNYS, Ladislav. *Noc před popravou. K. H. Frank a jeho obhájce*. Praha 1995. ISBN 80-901084-4-X.

111_ Odchod z Liberce byl plánovaný a Anna Köllnerová opouštěla Liberec s plným nákladním vozem, ve kterém údajně transportovala bytové zařízení z vily. Kolik z toho patřilo původně Rosenbachovým, zůstává otázkou. SOA Praha, f. MLS Praha, Ls 749/47 – Zpráva Úřadu bezpečnostního referenta okresního a místního národního výboru v Liberci, 12. 7. 1947.

112_ SOA Praha, f. MLS Praha, Ls 749/47 – Žádost o prominutí zbytku trestu, 17. 3. 1950.

113_ Z výslechu F. Köllnera z 26. 3. 1947 vyplývá, že ve Straubingu měl žít i jeho otec. SOA Praha, f. MLS Praha, Ls 749/47.

114_ SOA Praha, f. MLS Praha, Ls 749/47 – Identifikační list, 5. 5. 1945. V roce 2011 vyšla v pravicevém extremistickém nakladatelství Grabert-Verlag publikace Hanse Meisera „Tschechen als Kriegs-Treiber“. V ní vystupuje Fritz Köllner jako údajný spoluvězeň a svědek ubití zatčeného protektorátního prezidenta Emila Háchy. Z výzkumu jasně vyplývá, že Köllner se v tuto dobu nenacházel na území Československa. MEISER, Hans. *Tschechen als Kriegs-Treiber. Kramasch, Masaryk, Benesch – Zerstörer Europas*. Tübingen 2011, s. 267. ISBN 9783878478704.

115_ SOA Praha, f. MLS Praha, Ls 749/47 – Zpráva Úřadu bezpečnostního referenta okresního a místního národního výboru v Liberci, 12. 7. 1947.

116_ Pokud není uvedeno jinak, pocházejí následující informace z trestního spisu Fritze Köllnera. SOA Praha, f. MLS Praha, Ls 749/47.

117_ Kauza Fritze Köllnera byla pojednávána ve společném procesu s dalším výrazným členem SdP a NSDAP, Rudolfem Sandnerem, jehož soud poslal do vězení na doživotí.

118_ V krátkém medailonku o Fritzi Köllnerovi, zveřejněném na webových stránkách Vojenského historického ústavu, je mylně jako datum rozsudku uváděn 3. leden 1947. PEJČOCH, Ivo: Trest smrti a milost pro Fritze Köllnera. [cit. 12. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.vhu.cz/trest-smrti-a-milost-pro-fritze-kollnera/>.

119_ Během hlasování o výši trestu se jeden ze čtyř soudců z lidu vyslovil v případě Köllnera proti trestu smrti a navrhol trest doživotí.

120_ Podle §1 tzv. velkého retribučního dekretu.

121_ Podle §3/2 a §2 tzv. velkého retribučního dekretu.

122_ Podle §10 tzv. velkého retribučního dekretu.

*jsem u ní byla v bytě, měla krásnej byt... nás Anička naskládala do auta... byla opravdu movitá*¹⁰⁷ Anna zemřela na rakovinu pravděpodobně v 70. nebo 80. letech v Izraeli.¹⁰⁸ Zda se dokázala s hrůzami, které musela jako mladá dívka prožít, vyrovnat, zůstává otázkou. Většina těch, kteří přežili holocaust, s následky (fyzické i psychické povahy) věznění bojovala/bojuje celý život. Optimistický nebyl ani osud majitelů vily, kteří ji získali na základě arizace. K. H. Frank, významná postava nacionalistického sudetoněmeckého hnutí a jeden z nejdůležitějších mužů v Protektorátu Čechy a Morava, sice ve vile nikdy nebydlel, ale byl uveden po určitou dobu

jako její nájemce. V květnu 1945 se pokusil s rodinou o útek.¹⁰⁹ Byl zadržen v Rokycanech a převezen k výslechu do Wiesbadenu. Následně předán československé justici a v roce 1946 odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Praze k trestu smrti, který byl vykonán 22. května 1946 na dvoře pankrácké věznice.¹¹⁰ Jeho první žena Anna s dcerou Brigittou opustila Liberec údajně na konci března či počátkem dubna 1945.¹¹¹ Po válce žila v bavorském Straubingu¹¹², kde se sešla i se svým někdejší manžel. Ten byl v květnu 1945 zatčen Američany, kteří ho pravděpodobně považovali za běžného vojáka a po určité době ho pustili na svobodu.¹¹⁴ Ve Straubingu s nimi měl žít i syn Harald. Ten v 18 letech narukoval a sloužil u jedné z nejznámějších divízi SS (1. tanková divize SS „Leibstandarte SS Adolf Hitler“). Byl raněn a v roce 1945 přišel o levou nohu.¹¹⁵

Fritz Köllner byl nejpozději v březnu roku 1946 ve Straubingu zatčen. Strávil zde několik dalších měsíců, během nichž byl vyslýchán a prokazatelně identifikován jako hledaný válečný zločinec. Následovalo jeho předání do Československa, kde byl nejpozději 6. března 1947 umístěn do vazby pankrácké věznice. Krátce nato (24. 4.) na něj veřejný žalobce podal žalobu.¹¹⁶

Hlavní přelíčení zahájil soudce pražského mimořádného lidového soudu (MLS) Stanislav Řehoř 3. května 1947 v půl jedenácté dopoledne.¹¹⁷ Z písemného záznamu je zřejmé, že o vině či nevině bylo pravděpodobně rozhodnuto již dříve, což ostatně odpovídá dobové praxi mimořádných lidových soudů a skutečnosti, že času nebylo nazbyt: k ukončení činnosti MLS v tzv. prvním retribučním období došlo následující den. Rozsudek vynesl soud ve dvě hodiny odpoledne.¹¹⁸ Köllner byl odsouzen k trestu smrti.¹¹⁹ Absolutní trest vynesl soud z toho důvodu, že se Köllner měl dopustit úkladů o republiku v rámci svých aktivit ve straně SdP a Sudenteutsches Freikorps.¹²⁰ Přitěžovalo mu i spáchání dalších činů trestných podle tzv. velkého retribučního dekretu. Soud ho uznal vinným z členství a funkcionářství v řadě nacionálně socialistických organizací (NSDAP, SA, FS)¹²¹ a z toho, že se obohatil na úkor rasově pronásledovaných tím, že „na sebe převedl“ vilu manželů Rosenbachových.¹²² Fakt, že se soud zabýval i kauzou vily Rosenbachových, je v kontextu činnosti retribučních soudů spíše výjimečný než běžný. Valná

většina arizovaného majetku i jiné krivdy způsobené v důsledku rasové diskriminace a pronásledování nebyly po válce soudní cestou řešeny.¹²³ Köllner požádal záhy po vynesení rozsudku o milost.¹²⁴ Tu soud doporučil a Köllnerovi byl umožněn odklad trestu. Jeho kauza se tak zařadila v rámci tzv. první retribuční k ojedinelým případům, kdy trest smrti nebyl do dvou (resp. tří) hodin vykonán. Z více než 700 vynesených rozsudků trestů smrti byla valná většina vykonána.¹²⁵

Následovalo dlouhé období shromažďování dat a informací o Köllnerovi, které by mohly nějakým způsobem legitimizovat udělení milosti. O pomoc byl požádán i Úřad bezpečnostního referenta okresního a místního národního výboru v Liberci. Ten ve zprávě z července 1947 konstatoval, že „lze jako jediný důvod pro případné udělení milosti uvést po stránce osobních a majetkových poměrů, že jeho manželka jest bývalou ženou popraveného K. H. Franka takže by provedením popravu vlastně pozbyla oba manžele popravou.“ Tento humánní postoj pisatele, který očividně kauzu Köllnera a jeho působení v rámci sudetoněmeckého hnutí dobře znal, je v době běžně aplikovaného principu kolektivní viny, nenávisti vůči všemu německému, naprosto ojedinelý.¹²⁶

Definitivní rozhodnutí o udělení milosti a změně trestu na doživotí zaznělo až v dubnu 1949. V květnu 1955 mu byl trest snížen na 25 let. Köllner prošel řadou věznic a jako velká část retribučních vězňů vykonával trest i v pracovních táborech na Jáchymovsku. V těchto vězeňských zařízeních byla po únorovém převzetí de facto monopolu moci ve státě komunisty internována řada politických vězňů, kteří patřili za okupace mezi členy odboje. V jáchymovských táborech tak vzniklo jakési paradoxní společenství, kde si vedle sebe trest odpykávali jak členové protinacistického odboje, tak nacističtí zločinci samotní. Dramatické životní podmínky v lágrech vedly často k nucenému respektu a vzájemné pomoci, která se stala podstatnou v procesu přežití. Politický vězeň Jiří Krupička¹²⁷ uvedl, že Köllnerova minulost byla naprosto jasným selháním a zradou, jako spoluvězeň ale „plně obstál...ukázal se jako vzorný kamarád, i svými skutky...“¹²⁸ V roce 1955 byl Köllner jako řada dalších propuštěn¹²⁹ a v prosinci vysídlen do Spolkové republiky Německo. Pracovní uplatnění

123_K tomu více např. BEDNAŘÍK, Petr. Problematika paragrafu 10 retribučního dekretu č. 16/1945 [zneužití tísňe, způsobené mj. též rasovou perzekucí, k obohacení se] na příkladech případů projednávaných u mimořádných lidových soudů Praha a Litoměřice. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední Evropy*. Sborník příspěvků. Praha Opava: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002, s. 12–19. ISBN 80-86224-39-2.

124_Žádost o milost zdůvodňoval tím, že má manželku a tři (!) děti, o něž se musí starat. Za „své“ děti uváděl v tomto případě i syny K. H. Franka.

125_V této souvislosti je vhodné podotknout, že průběh retribuční justice patřil v českých zemích k nejtvrdějším v celé Evropě. Výrazné procentuální zastoupení v nízkém počtu nevykonaných poprav tvoří zároveň případy osob, které byly odsouzeny v nepřítomnosti, což tzv. velký retribuční dekret umožňoval. K procesu retribuční obecně viz např. FROMMER, Benjamin. *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1838-0.

126_K situaci v poválečném Liberci více např. LOZOVÍUKOVÁ Kateřina. *Poválečný Liberec – město v pohraničí*. In: LOZOVÍUKOVÁ, Kateřina a Jaroslav PAŽOUT, eds. *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. Praha – Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2017, s. 18–40. ISBN 9788087912683. ISBN 9788074943287.

127_Jiří Krupička (1913–2014) byl v roce 1950 zatčen a v politickém procesu odsouzen na 16 let. K jeho propuštění došlo na základě tzv. velké amnestie prezidenta Novotného v roce 1960. V období tzv. pražského jara patřil mezi zakládající členy KAN a K 231 a po invazi vojsk Varšavské smlouvy se rozhodl odejít do emigrace. Patřil mezi výrazné osobnosti geologie. V roce 2009 mu byla udělena prezidentem republiky medaile Za zásluhy o stát v oblasti vědy. SATRRAN, Vladimír. *Prof. RNDr. PhDr. Jiří Krupička vyznamenán Za zásluhy o stát v oblasti vědy* [cit. 3. 12. 2017]. Dostupné z: http://www.geology.cz/extranet/onas/aktuality/text-aktuality?id_aktu=489.

128_STANĚK, Tomáš. *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002, s. 145 a 214. ISBN 8086224333.

129_K jeho propuštění došlo, přestože hodnocení na jeho osobu z výkonu trestu byla spíše negativní. Köllner byl charakterizován jako dogmatický německý nacionální socialista, který své názory nezměnil.

Kameny zmizelých před vchodem do domu čp. 17 v Bendově ulici v Liberci

130_KLEE, Ernst. *Das Personen Lexikon zum dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*. Hamburg: Nikol Verlag, 2016, s. 325. ISBN 9783868203110.

131_LILLA, Joachim. Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland“ und des „Protektorats Böhmen und Mähren“ im Grossdeutschen Reichstag. In: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, Band 40, Heft 2, 1999, s. 460. ISSN 0523-8587.

132_PLACHÝ, Jiří. Die Instrumentalisierung von NS-Kriegsverbrechern durch die tschechoslowakische Staatssicherheit nach 1945. In: ŽÁČEK, P., B. Faulenbach a U. Mählert (ed.). *Die Tschechoslowakei 1945/48 bis 1989. Studien zu kommunistischer Herrschaft und Repression*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008, s. 162. ISBN 9783865832641.

133_Po druhé světové válce se snažily získat ke spolupráci bývalé nacisty tajné a zpravodajské služby řady států. V případě Československa se nejednalo o ojedinělý případ. Mezi nejznámější spolupracovníky československé rozvědky patřili bezesporu Werner Tutter a Max Rostock. K jejich kauzám více viz PLACHÝ, Jiří. *Případ Fritz: Max Rostock jako agent StB*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002. ISBN 80-902885-6-1 ; NAVARA, Luděk. *Smrt si říká Tutter. Nacistický vrah ve službách StB*. Brno: Host 2002. ISBN 80-7294-059-7.

134_LILLA, Joachim. Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland“ und des „Protektorats Böhmen und Mähren“ im Grossdeutschen Reichstag. In: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, Band 40, Heft 2, 1999, s. 460. ISSN 0523-8587.

135_Objekt byl posléze rozdělen na tři bytové jednotky. Národní památkový ústav. Památkový katalog. [cit. 2017-10-17]. Dostupné z: <http://pamatkovykatalog.cz/?element=13665100&sequence=42901&page=1717&action=element&presenter=ElementsResults>. K situaci v poválečném Liberci více např. LOZDVIUKOVÁ Kateřina. *Poválečný Liberec – město v pohraničí*. In: LOZDVIUKOVÁ, Kateřina a Jaroslav PAŽOUT, eds. *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. Praha – Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2017, s. 18–40. ISBN 9788087912683. ISBN 9788074943287.

našel ve státní správě. Působil mimo jiné na ministerstvu práce a v roce 1960 zastával funkci vyššího úředníka v bavorské vládě.¹³⁰ Köllner se zároveň aktivně zapojil do činnosti Sudetoněmeckého krajanského sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft) a stal se členem a funkcionářem složky Witikobund,¹³¹ která sdružovala (sdružuje) především bývalé členy NSDAP a aktivní nacisty. Podle Jiřího Plachého přistoupil Köllner, jako i někteří další,¹³² ke spolupráci s československou Státní bezpečností.¹³³ Zemřel v roce 1986 v Taufkirchen nedaleko Mnichova.¹³⁴

A co se stalo s vilou? Jedno je jisté: vila původním obyvatelům a ani jejich potomkům či dalším příbuzným navrácena nebyla. Nastěhovali se do ní noví obyvatelé, pravděpodobně z řad nově příchozích, kteří do Liberce přišli v rámci osídlování vysídleného pohraničí.¹³⁵

Vila Rosenbachových dnes. Archiv Kateřiny Portmann

Streszczenie

Ziemia Jablonecka na przełomie lat 1918/1919.

Od końca Wielkiej wojny przez prowincję Deutschböhmen aż do RCS

Jan Kašpar | Tekst porównuje sytuację historyczną lat 1918 i 1919 obecnego regionu jabloneckiego. W Żelaznym Brodzie przywitało miejscowe obywatelstwo powstanie Republiki Czechosłowackiej z aż manifestacyjnym entuzjazmem, przejawiającym się na zewnątrz również publicznym niszczeniem symboli starej monarchii habsburskiej. Doszło do tzw. „naprawienia Białej Góry“. Zaczęto też wkrótce z organizowaniem oddziałów miejscowych ochotników do potyczek nowego państwa zarówno z Niemcami o niemieckojęzyczną Ziemię Jablonecką i Tanwaldzką, jak również z Węgrami o „Górną Ziemię“, to znaczy o Słowację. Istnieją z tego okresu w archiwum jabloneckim ważne źródła zarówno o charakterze narratywnym (kroniki stowarzyszeń i szkolne, literatura pamiątkowa), jak również proveniencji urzędowe (np. wytyczne sokolskie i korespondencje).

W Jabloncu nad Nisou była jednak inna sytuacja. Miejscowi Niemcy musieli się najpierw wyróżnić z zanikiem Austro-Węgier. Następnie męczyli się z gospodarczymi i organizacyjnymi problemami nowo powstałej separatystycznej prowincji Deutschböhmen, jeszcze później z trudnym wyrównaniem się z gwałtownym zabranianiem miasta przez wojsko czechosłowackie w dniu 11 grudnia 1918 i przyłączeniem do RCS. Zaczął trudny okres zżywania się tutejszych mieszkańców z nową, z wmuszoną im zewnątrz rzeczywistością. W tym przypadku są do dyspozycji w archiwum dwa kluczowe źródła: w funduszu jabloneckiego samorządu miejskiego „Zajęcie miasta Jablonec przez Czechosłowację („Besetzung der Stadt Gablonz durch Tschechoslowakei“) zawierające wszystkie poszczególne dokumenty z lat 1918–1920, które uważał ratusz w nowej sytuacji politycznej za statutowo ważne; w spuściznie polityka jabloneckiego Karla R. Fischera (jabloneckiego burmistrza i kronikarza) jest umieszczony sto czterdzieści stronicowy dokument jego osobistych wspomnień dotyczących wydarzeń w mieście od 11 grudnia 1918 do 14 marca 1919. Do stworzenia lojalności w stosunku do Czechosłowacji (lub nawet do przyszłego utożsamienia się z nią) zdecydowanie nie pomógł mieszkańcom Jablonca tzw. Kopenhadzki incydent; chodziło o krwawe starcie, które w marcu 1919 większość mieszkańców ziemi czeskiej przeżywała bardzo intensywnie, i które obywateli obu narodów ziemi na długo (jeżeli nie na zawsze) odaliło.

Zabezpieczenie majątku ruchomego osób uważanych za Niemców na Ziemi Libereckiej w latach 1945-1951

Jitka Čísařová | Studium trudni się losem majątku nieruchomości w Libercu i jego najbliższej okolicy, który skonfiskowano na podstawie dekretu nr 108/1945 Dz. U. Jest skierowane przede wszystkim

na zabezpieczenie i przyjmowanie tego majątku z uwidocznieniem działalności trzech osobowości, które najwięcej przyczyniły się do jego ochrony. Byli to upoważniony przez Państwowy Instytut Zabytkowy Jaroslav Dědina, upoważniony przez PIZ a następnie rektor Muzeum Północnoczeskiego Vlastimil Vintera, upoważniony przez Narodową Komisję Kultury Josef Scheybal. Całemu procesowi towarzyszyły bardzo wzburzone emocje a pomiędzy aktorami też powstawały ostre spory, które czasem przemieniły się w zawziętą nieprzyjaźń. Antypate te były też wywołane niejasnościami kompetencyjnymi, wypływającymi z początkowej absencji i następnej niedostateczności norm prawnych, które miały regulować postępowania z konfiskatami. Dlatego została zwięźle pokazany również rozwój ramy prawnej, który zakończony został założeniem Narodowej Komisji Kultury w roku 1947.

W związku z konfiskacjami powojennymi największą uwagę poświęca się Josefowi Scheybalowi, na co on w zupełności zasłużył, ponieważ dzięki jego wyjątkowemu poświęceniu się została uratowana duża ilość majątku i prezentowane studium nie mogło tego przeoczyć. Taką samą przestrzeń poświęca się i czynności upoważnionego przez PIZ Jaroslava Dědiny, który zabezpieczał konfiskaty na Ziemi Libereckiej w miesiącach powojennych. Działania J. Dědiny były jak dotąd omijane prawdopodobnie i dlatego, że na koniec został on obwiniony z nielegalnych machinacji ze skonfiskowanym majątkiem, co prawdopodobnie doprowadziło do tego, że uciekł on do Ameryki Południowej na przełomie lat 1945 i 1946. Pomimo tego, nie powinno się zapominać, o nim ponieważ dzięki jego informacjom mamy wizerunek tego, jak wyglądały niektóre znane obiekty kilka tygodni po zakończeniu wojny. Vlastimil Vinter jest takim fikcyjnym ogniwem łączącym okres J. Dědiny z okresem J. Scheybała. W związku z jego osobowością jest przede wszystkim zaprezentowana rola Muzeum Północnoczeskiego, które służyło jako pierwotny magazyn zabezpieczonych konfiskatów.

W końcowej części tekstu jest zwięźle naszkicowane przyjmowanie przedmiotów po założeniu Narodowej Komisji Kultury, ich przewożenie do magazynu zbiorowego na zamku Sychrov i częściowo ich końcowe umieszczanie po tym, kiedy zostały one przydzielone państwowym instytucjom zbiorotwórczym i różnym urzędom.

„Miejsca pamięci.“ Śladami byłych współobywateli libereckich.

Historia Anny Rosenbachovej i jej rodziny

Kateřina Portmann | Ondřej Sladký | Przedłożone studium rekonstruuje losy życiowe Anny Rosenbachovej, która urodziła się w Libercu. Ze względu na żydowskie pochodzenie i ona stała się ofiarą prześladowań rasowych ze strony niemieckiego nacjonalistycznie socjalistycznego reżimu okupacyjnego. Co prawda przeżyła ona wojnę w odróżnieniu od szeregu innych, do Liberca jednak nigdy już nie wróciła na stałe. Jej rodzice i rodzeństwo zostali zgładzeni na piaszczystej plaży Kalevi-Liiva w Estonii.

Anna przed okupacją żyła razem z rodzicami i rodzeństwem we współczesnej willi funkcjonalistycznej przy ulicy Bendlovej. Sposobem życia i usposobieniem należeli Rosenbachowie do elity intelektualnej pierwszorepublikowego Liberca. Ojciec pracował jako prawnik, matka była tłumaczka. Willa i biuro adwokackie otrzymali w ramach procesu arianizacji nowi właściciele niemieccy. W domu zamieszkała pierwsza małżonka K. H. Franka, Anna z dziećmi i jeden z najbliższych współpracowników Franka, znany przedstawiciel ruchu sudetoniemieckiego, Fritz Köllner, który ożenił się z Anną po jej rozwodzie z Frankiem.

Anna Rosenbachová przeszła przez szereg więzienia niemieckiego nacjonalistyczno socjalistycznego reżimu. Należała do 47 szczęśliwych, którzy przeżyli jedyny transport 1 000 osób wysłany z getta terezińskiego do Estonii. Oswobodzono ją w obozie koncentracyjnym Bergen Belsen. Po krótkim pobycie w Libercu i w Pradze przeniosła się do nowo założonego państwa Izrael. K. H. Frank i Fritz Köllner zostali postawieni po wojnie przed Szczególny Ludowy Sąd w Pradze i obaj zostali skazani na karę śmierci. Kara Köllnera w odróżnieniu od Franka została potem zmniejszona i po pewnym czasie przeprowadził się on do rodziny w Bawarii.

W kontekście wyraźnych zmian, do których doszło w powojennej Czechosłowacji i które przejawiały się najwidoczniej w pograniczu, historia życiowa Anny, jak również losy życiowe wielkiej części niemieckojęzycznych obywateli i tych, których na podstawie przepisów norymberskich oznaczono za Żydów, odeszli z „pamięci“ miasta. Celem niniejszego studium jest rekonstrukcja losów Anny, jej rodziny i domu, w którym ona żyła, i umożliwienie czytelnikom konfrontacji z jedną z wielu niezwykłych historii życiowych, które przyniósł XX wiek.

Ziemia Frýdlantska po Pokoju Praskim 1635

Rudolf Anděl | Pokój Praski (1635) był poważnym wydarzeniem dla Łużyc Górnych i Dolnych, ponieważ oddzielił obie krainy Korony od Czech. Dla Ziemi Frýdlantskiej nie oznaczał on żadnej zmiany. Sąsiednie Łużyce tak czy tak znalazły się już w roku 1620 pod panowaniem elektora saksońskiego Jana Jerzego I., jednak dotknęło to stosunków pomiędzy mieszkańcami obu obszarów.

Życie codzienne po zawarciu tego pokoju było nadal stanowione przez wydarzenia wojenne, które po śmierci Albrechta von Wallensteina były jeszcze bardziej intensywne. W roku 1635 rozpoczął się ostatni etap wojny trzydziestoletniej, tzw. Szwedzko-francuska (do 1648), i obie tutejsze krainy cierpiały ze względu na plenięcia wszystkich ówczesnie walczących stron. Przebywali tu z krótkimi przerwami Szwedzi (1634, 1639, 1643, 1645–1649) a również wojska cesarskie. Podczas tych niebezpiecznych lat nowy właściciel posiadłości Frýdlant, hrabia Mateusz z Gallasu, nie mógł wykonywać jakichś stanowczych kroków przeciwko religii protestanckiej, pomimo tego, że kontrreformacja w krainach habsburskich była cesarskim celem.

Pokój westfalski (1648) przyniósł w tym kierunku zmianę. Ponieważ jego stanowiska związane z religią nie dotyczyły tylko Czech, więc otwierały się drzwi stanowczej i organizowanej kontrreformacji.

Na Ziemi Frýdlantskiej po odejściu wojsk szwedzkich z Frýdlantu (1649) rozpoczęła się ona już w roku 1650 poprzez wprowadzanie koordynowanych postępowań organów świeckich i kościelnych dotyczących konwersji tutejszego obywatelstwa protestanckiego do kościoła katolickiego. Działania te spotykały się jednak z ogólnym odrzucaniem przez ludność i prowadziły do tego, że w latach 1650–1655 emigrowało z tutejszych wsi i miast ponad 3 000 mieszkańców do Łużyc Górnych. Pomimo tego, że niektórzy z nich wrócili po pewnym czasie, to na podstawie danych spisu podatkowego z roku 1654 połowa gospodarstw (około 1 188) była pusta. Wsie Andělka i Dolní Oldříš zostały zupełnie puste.

W takiej sytuacji postanowienia Pokoju Praskiego okazały się szczególnie poważne. Ponieważ Łużyce stały się już definitywnie częścią składową protestanckiej Saksonii, nie groziły tu emigrantom ze względu na ich wyznania żadne prześladowania. Elektor Jan Jerzy I. jeszcze ich wspierał wydając swoje nakazy urzędowi i miastom, aby jak najbardziej wyszły naprzeciw eksulantom. Dużo poddanych frýdlantskich wsi lennych naśladowało przykład swoich protestanckich szlachciców, którzy emigrowali bez wyjątków.

Ci z mieszkańców Ziemi Frýdlantskiej, którzy podlegli represariom kontrreformacyjnym i przyjęli wyznanie katolickie, to znaczy ci, którzy pozostali w swoim kraju ojczystym, stopniowo przyzwyczajali się do nowego stanu rzeczy, ponieważ oferował on im pewność egzystencjalną. Zmianę wyznania było więc wówczas łatwiej absolutować w pewnym sensie, ponieważ poddawani byli twardej przemocy i przyczynom egzystencjalnym. Również bezpośredni nacisk katolickich organów kościelnych nie był często tak bezpośrednio odczuwalny ze względu na niedostatek kaznodziejów. Dochodziło więc do tego, że w niektórych wsiach luteranie żyli jeszcze i później i byli tolerowani w nich (Horní Rásnice, Srbská).

Zusammenfassung

Die Region Gablonz zur Jahreswende 1918/1919.

Vom Ende des Großen Krieges über die Provinz Deutschböhmen bis zur Tschechoslowakischen Republik

Jan Kašpar | Der Text vergleicht die historische Situation der Jahre 1918 und 1919 in zwei ganz unterschiedlichen Orten der gegenwärtigen Gablonzer Region. In Eisenbrod empfing die Bevölkerung die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik mit Begeisterung, die sich fast einer Demonstration näherte. Dies wurde von öffentlicher Vernichtung alter Symbole der Habsburger Monarchie begleitet. Es kam zur sog. „Wiedergutmachung des Weißen Berges“. Bald wurde mit der Organisation der Truppen mit Ortsfreiwilligen begonnen, um gegen die Deutschen um die deutschsprachige Gablonzer und Tannwalder Region auf einer Seite und mit den Ungarn um das „Oberland“, also um die Slowakei auf der anderen Seite für den neuen Staat zu kämpfen. Für diesen Zeitabschnitt sind im Gablonzer Archiv wichtige Quellen sowohl narrativen Charakters (Eisenbroder Schul- und Vereinschroniken), als auch Quellen von amtlicher Herkunft (z. B. Sokolbundverordnungen und Korrespondenz) vorhanden.

In Gablonz an der Neiße war die Situation jedoch ganz anders. Die hier lebenden Deutschen mussten sich zuerst mit dem Untergang des Österreich-Ungarischen Staatsverbands abfinden. Nachfolgend wurden sie mit wirtschaftlichen und organisatorischen Schwierigkeiten der neu entstandenen separatistischen Provinz Deutschböhmen gequält, später fanden sie sich schwer mit der Zwangsbesetzung der Stadt durch das Tschechoslowakische Heer am 11. Dezember 1918 und mit dem Anschluss an die Tschechoslowakei ab. Es begann ein komplizierter Zeitabschnitt des Zusammenlebens der dort lebenden Bewohner mit der neuen, ihnen von außen aufgezwungenen Realität. In diesem Fall stehen uns im Archiv zwei Schlüsselquellen zur Verfügung: in der Abteilung der Gablonzer Stadtselbstverwaltung die Aktenmappe „Obsazení města Jablonce Československem“ („Besetzung der Stadt Gablonz durch die Tschechoslowakei“), die alle einzelnen Dokumente aus den Jahren 1918–1920 beinhaltet, die der Stadtrat in der neuen politischen Situation den Statuten entsprechend für wichtig hielt; im Nachlass des Gablonzer Politikers Karel R. Fischer (Bürgermeister von Gablonz und Chronist) befindet sich dann der 140-seitige Eintrag seiner Erinnerungen an die Stadtereignisse vom 11. Dezember 1918 bis zum 14. März 1919. Der sog. Kaadener Vorfall half den Gablonzern dabei bestimmen, die Loyalität zur Tschechoslowakei (oder sogar die spätere Identifizierung mit ihr) zu entwickeln. Es handelte sich um einen blutigen Zusammenstoß, den im März 1919 der Großteil der Bevölkerung der tschechischen Länder sehr intensiv erlebte, und der die Entfremdung der beiden Nationen des Landes für sehr lange Zeit (wenn nicht gar für immer) verursachte.

Die Sicherstellung des nach dem Dekret Nr. 108/1945 konfiszierten beweglichen Vermögens in der Region Reichenberg

Jitka Císařová | Die Studie befasst sich mit dem Schicksal des beweglichen Vermögens in Reichenberg und seiner nächsten Umgebung, das laut Dekret Nr. 108/1945 konfisziert wurde. Sie konzentriert sich vor allem auf die Sicherstellung und Übernahme dieses Vermögens unter Betonung der Tätigkeit von drei Persönlichkeiten, die an dessen Schutz das größte Verdienst haben. Das waren der Beauftragte des Staatlichen Denkmalschutzamts (SPÚ) Jaroslav Dědina, der SPÚ-Beauftragte und spätere Direktor des Nordböhmisches Museums Vlastimil Vinter und der Beauftragte des Nationalen Kulturausschusses Josef Scheybal. Der ganze Prozess wurde von sehr aufgewühlten Emotionen begleitet. Unter den einzelnen Akteuren entstanden sehr scharfe Auseinandersetzungen, die manchmal sogar zu tiefen Feindschaften führten. Diese Antipathien wurden auch durch Kompetenzunklarheiten verursacht, denen am Anfang die Absenz und nachfolgend die Mangelhaftigkeit der Rechtsnormen zu Grunde lagen, die den Umgang mit den Konfiskaten regulieren sollten. Deshalb wird auch die Entwicklung des rechtlichen Rahmens angedeutet, die bis zur Konstituierung des Nationalen Kulturausschusses im Jahre 1947 führte.

Im Zusammenhang mit den Nachkriegskonfiskationen wird gewöhnlich die größte Aufmerksamkeit Josef Scheybal gewidmet, was auch ganz gerecht ist, denn dank seinem außergewöhnlichen Einsatz wurde eine große Menge an Vermögenswerten gerettet. Dies musste auch diese Studie berücksichtigen und durfte diese Tatsache nicht verschweigen.

Genauso befasst sie sich aber auch mit der Tätigkeit von dem SPÚ-Berechtigten Jaroslav Dědina, der die Konfiskate in der Reichenberger Region in den ersten Nachkriegsmonaten sicherstellte. Die Aktivitäten von J. Dědina wurden wohl auch deswegen oft vergessen, weil er schließlich verbotener Machenschaften mit den Konfiskaten beschuldigt wurde, was auch wohl zu seiner Flucht nach Südamerika zur Jahreswende 1945 und 1946 führte. Trotzdem sollte er nicht übersehen werden, denn dank seiner Berichte können wir uns vorstellen, wie einige bedeutenden Objekte einige Wochen nach dem Kriegsende aussahen. Vlastimil Vinter stellt dann die ideale Verbindung zwischen der Tätigkeitsperiode von J. Dědina und J. Scheybal dar. Im Zusammenhang mit seiner Persönlichkeit wird vor allem die Rolle des Nordböhmisches Museums vorgestellt, das als erstes Depot den sichergestellten Konfiskaten diente. Im Schlussabschnitt des Textes wird kurz geschildert, wie die Gegenstände nach der Entstehung des Nationalen Kulturausschusses übernommen, zur Sammelstelle im Schloss Sychrov befördert und teilweise auch endgültig eingeräumt wurden, nachdem sie den staatlichen sammlungsbildenden Institutionen und verschiedenen Ämtern zugewiesen worden waren.

„Orte der Erinnerung“. Auf den Spuren ehemaliger Reichenberger Mitbürger. Die Geschichte von Anna Rosenbach und ihrer Familie

Kateřina Portmann | Ondřej Sladký | Die vorliegende Studie zeichnet das Lebensschicksal von Anna Rosenbach nach, die in Reichenberg geboren wurde. Wegen ihrer jüdischen Herkunft wurde auch sie zum Opfer der Rassenverfolgung durch die deutsche nationalsozialistische Besatzungsmacht. Im Unterschied zu vielen anderen überlebte sie zwar den Krieg, nach Reichenberg kam sie aber nie mehr auf Dauer zurück. Ihre Eltern und Geschwister wurden im September 1942 am Sandstrand Kalevi-Liiva in Estland hingerichtet.

Vor der Besetzung hatte Anna mit ihren Eltern und Geschwistern in einer modernen funktionalistischen Villa in der Bendl-Straße gelebt. Durch ihre Lebensweise und Veranlagung gehörte die Familie Rosenbach zur intellektuellen Elite der erstrepublikanischen Stadt Reichenberg. Der Vater war als Jurist tätig, die Mutter als Übersetzerin. Die Villa sowie die Anwaltskanzlei bekamen im Rahmen des Arisierungprozesses die neuen deutschen Eigentümer. In dem Haus ließ sich K. H. Franks erste Ehefrau Anna mit ihren Kindern nieder und dann auch einer der engsten Mitarbeiter Franks, ein bedeutender Vertreter der sudetendeutschen Bewegung, Fritz Köllner, der Anna nach ihrer Scheidung von Frank heiratete.

Anna Rosenbach ging durch eine ganze Reihe von Gefängnisrichtungen des deutschen nationalsozialistischen Regimes. Sie gehörte zu den 47 Glücklichen, die den einzigen Transport von 1 000 Menschen aus dem Theresienstadt-Ghetto nach Estland überlebten. Befreit wurde sie im Konzentrationslager Bergen Belsen. Nach einem kurzen Aufenthalt in Reichenberg und in Prag ließ sie sich in dem neuentstandenen Staat Israel nieder.

K. H. Frank und Fritz Köllner wurden nach dem Krieg vor das außerordentliche Volksgericht gestellt und beide zur Todesstrafe verurteilt. Im Unterschied zu Franks Strafe wurde die Strafe Köllners schließlich abgemildert und nach kurzer Zeit zog er nach Bayern um, wo er seine Familie hatte. Im Kontext der großen Änderungen in der Nachkriegs-Tschechoslowakei, die am deutlichsten im Grenzgebiet sichtbar wurden, verschwanden Annas Lebensgeschichte sowie die Lebensschicksale der meisten deutschsprachigen Bewohner und derer, die die Nürnberger Gesetze als Juden bezeichneten, aus dem „Gedächtnis“ der Stadt. Die Studie zielt darauf ab, das Schicksal Annas, ihrer Familie und des Hauses, in dem sie gewohnt hatte, nachzuzeichnen und den Lesern so die Begegnung mit einer der zahlreichen Lebensgeschichten des 20. Jahrhunderts zu ermöglichen.

Friedland nach dem Prager Frieden

Rudolf Anděl | Der Prager Friede (1635) war ein wichtiges Ereignis für die Ober- und Niederlausitz, weil er diese beiden Kronländer von Böhmen trennte. Für das eigentliche Friedländische brachte er aber unmittelbar keine Änderung. Die benachbarte Lausitz stand ja sowieso schon seit 1620 unter der Herrschaft des sächsischen Kurfürsten Johann Georg I., ohne dass dadurch die Beziehungen zwischen den Bewohnern beider Gebiete irgendwie gelitten hätten.

Das alltägliche Leben wurde auch nach diesem Frieden weiterhin von Kriegserreignissen bestimmt, die hier nach dem Tod des Herzogs Albrecht von Waldstein an Intensität noch zunahmen. 1635 begann ja die letzte Phase des Dreißigjährigen Krieges, der sog. schwedisch-französische Krieg (bis 1648), und unsere beiden Gebiete litten unter den Drangsalen aller damaligen Kriegsparteien. Mit kurzen Unterbrechungen lagerten hier die Schweden (1634, 1639, 1643, 1645–1649) und auch die Kaiserlichen. Während diesen gefährlichen Jahren konnte der neue Inhaber der Herrschaft Friedland, Graf Matthias von Gallas, keine konsequenten Schritte gegen die protestantische Religion unternehmen, obzwar die Rekatholisierung in den habsburgischen Ländern das Ziel des Kaisers war.

Erst der Westphälische Frieden (1648) brachte in dieser Richtung eine Wende. Seine, die Religion betreffenden Bestimmungen galten nämlich nicht für Böhmen, und so öffneten sich hier die Türen für eine konsequente und organisierte Rekatholisierung. Sie begann im Friedländischen nach dem Abzug der schwedischen Besatzung aus Friedland (1649) schon im Jahre 1650 durch koordinierte Maßnahmen der weltlichen und kirchlichen Organe zwecks Bekehrung der hiesigen protestantischen Bevölkerung zum katholischen Glauben. Diese Aktivitäten stießen jedoch auf eine allgemeine Ablehnung der Bevölkerung und führten dazu, dass in den Jahren 1650–1655 aus den hiesigen Dörfern und Städten mehr als 3 000 Einwohner in die Lausitz emigrierten. Wenn auch manche von ihnen nach einer Zeit wieder zurückkehrten, war nach den Eintragungen der Steuerrolle vom Jahre 1654 eine Hälfte der Wirtschafte (cca 1 188) leer. Die Dörfer Engelsdorf und Nieder Ullersdorf standen überhaupt leer.

In dieser Situation erwiesen sich die Bestimmungen des Prager Friedens als besonders wichtig. Da die Lausitz jetzt schon definitiv Bestandteil des protestantischen Sachsens war, drohte hier den Emigranten keine Persekution ihres Glaubens wegen mehr. Der Kurfürst Johann Georg I. half ihnen noch ausdrücklich durch seine Anordnungen an die Behörden und Städte, den Exulanten womöglich entgegenzukommen. Viele Untertanen der friedländischen Lehensdörfer folgten auch dem Beispiel ihrer protestantischen Adligen, die ausnahmslos emigrierten.

Diejenigen Einwohner des Friedländischen, die den Rekatholisierungsrepressalien unterlagen und den katholischen Glauben annahmen, also in ihrer Heimat verblieben, fanden sich allmählich mit der neuen Lage ab, da sie ihnen die Existenzsicherheit bot. Der Glaubenswechsel war für manche damals im Gewissen etwas leichter zu begründen, weil sie ja einer harten Gewalt und aus Existenzursachen wichen. Auch der unmittelbare Druck der katholischen kirchlichen Organe, war infolge des großen Mangels an Priestern, meistens unmittelbar nicht so fühlbar. So kam es, dass in einigen Dörfern noch viel später Lutheraner lebten, und geduldet wurden (Berzdorf, Wünschendorf).